

Jesu li ženska prava univerzalna?

Kos, Ena

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:282789>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Ena Kos

JESU LI ŽENSKA PRAVA UNIVERZALNA?

Diplomski rad

Rijeka, 2022.

SVEUČILIŠTE U RIJECI

FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Ena Kos

JESU LI ŽENSKA PRAVA UNIVERZALNA?

DIPLOMSKI RAD

Mentor:

Doc.dr.sc. Nebojša Zelič

Rijeka, 2022.

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOG RADA

Ovim potvrđujem da sam osobno napisao/la rad pod naslovom *Jesu li ženska prava univerzalna?* te da sam njegova autorica. Svi dijelovi rada, nalazi i ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežnim izvorima, literaturi i drugom), u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime studentice: Ena Kos

Datum: 20. rujna 2022.

SAŽETAK

Ljudska prava su neizostavni temelji za pružanje dostojanstvenog života. Postoji više pristupa koji pokušaju objasniti opravdanje ljudskih prava. John Rawls konstruira ljudska prava iz načela pravednosti dok ih Robert Nozick temelji na prirodnim pravima. Veliki dio današnje politike, a posebno zapadne kulture, promovira ljudska prava za sve. No, sagledamo li povijest, znamo da to nije uvijek bio slučaj. Žene su kontinuirano bile marginalizirani dio društva za koje prava nisu vrijedila. O pravima žena se počelo pričati relativno nedavno. Ubacimo li pojmove – univerzalizam i kulturni relativizam – u kontekst ženskih prava, priča se dodatno problematizira. Martha Nussbaum je unutar svoje teorije spojila univerzalne norme s ljudskim pravima koju naziva teorija na temelju sposobnosti.

Ključni pojmovi: ljudska prava, univerzalizam, kulturni relativizam, teorija pravednosti, teorija na temelju sposobnosti, ženska prava

ABSTRACT

*Human rights are indispensable foundations for the provision of a dignified life. There are numerous approaches that try to explain the justification of human rights. John Rawls argued that human rights are constructed from the principle of justice, while Robert Nozick based them on natural rights. Much of today's politics, especially pertaining to the Western civilization, advocate for universal human rights. However, if we examine the historic context of this idea, we quickly realize that this wasn't always the case. Women were continuously being marginalized, and equal rights did not apply to them. Discussions about women's rights started relatively recently. If we examine the terms „universalism“ and „cultural relativism“ in a context of women's rights, the matter gets even more complex. Martha Nussbaum combined the universal norms with the human rights, which she called *The Capability Approach*.*

Key terms: human rights, universalism, cultural relativism, theory of righteousness, the Capability Approach, women's rights

Sadržaj

1. UVOD	1
2. LJUDSKA PRAVA	3
2.1. Univerzalizam u pogledu ljudskih prava	11
2.2. Kulturni relativizam	14
3. PRAVA ŽENA	17
4. JESU LI ŽENSKA PRAVA UNIVERZALNA?	24
4.1. Pitanje hidžaba	25
4.2. Žensko genitalno sakaćenje	29
4.3. Reproductivno pravo – pravo na pobačaj	32
4.4. Ubojstvo iz časti	34
4.5. Obrana kulture i tradiciji – feministički pristup kulturnog relativizma	35
5. JE LI MOGUĆ SPOJ FEMINIZMA I UNIVERZALIZMA?	37
6. ZAKLJUČAK	43
7. LITERATURA	44

1. UVOD

Ponašaj se prema drugima kako želiš da se drugi ponašaju prema tebi. Česta je izjava koju slušamo više puta kroz život. Možemo ju opisati kao zlatno pravilo kojim bi se trebao opisivati način interakcije među ljudima. Svatko bi trebao posjedovati pravo da se jedan čovjek prema drugome ponaša s dostojanstvom i poštovanjem. No, kako kultura utječe na to zlatno pravilo? Postoje društva koja sadrže običaje koje nanose štetu određenoj grupi ljudi. Iako se nanosi šteta ti običaji često postaju sastavni dio tradicije koji se prenosi s koljena na koljeno i tako se zadržavaju stoljećima.

Postoje prava koja nedvojbeno postoje i koja bi trebao čovjek dobiti u trenutku kad se rodi, no ipak postoje neke kulturne prakse koje dovode ista u pitanje. Međutim, iz perspektive određenih kultura, oni samo slijede vlastiti skup zakona koji su stvorili njihovi preci. Možemo se pitati – tko je sad u pravu? Koja kultura krši ljudska prava, a koja ih uopće može propisati? Ovo su neka od pitanja kojima se bave znanstvenici koji proučavaju ljudska prava.

Rasprava postaje još kompliciranija kada se ubace prava žena. Upravo o tome ću pisati u ovome radu. Moje glavno pitanje je – jesu li ženska prava univerzalna? Što utječe na ograničavanje ili potpuno oduzimanje ženskih prava?

U prvom dijelu teksta ću se baviti općenito ljudskim pravima. Iako jeteško definirati točno što ona označuju i koji dio pokrivaju, dat ću nekakvu opću definiciju. Pokazat ću kratku povijest te filozofski temelj na kojem su nastala ljudska prava. Neki od suvremenih znanstvenika koji su se bavili teorijom ljudskih prava su: Robert Nozick, Alan Gewirth, John Rawls i drugi. Ukratko ću prikazati kako su John Rawls i Ronert Nozick definirali ljudska prava u svojim teorijama.

Dvije najpoznatije perspektive o ljudskim pravima su – univerzalizam i kulturni relativizam. Opisati ću što označava univerzalizam u pogledu ljudskih prava te ću objasniti kritiku koju su iznijeli kulturni relativisti. Najveće postignuće za univerzaliste je Konvencija o ljudskim pravima koju ću pokazati u tekstu.

U trećem poglavlju ću pisati o pravima žena. Opisat ću kratku povijest, odnosno kako je došlo do ideje ženskih prava. U ovom dijelu je bitno spomenuti valove feminizma te samu feminističku filozofiju.

Zatim ću pisati o tome jesu li ženska prava univerzalna ili ne. Pokazat ću to kroz nekoliko primjera iz današnjeg svijeta, odnosno kroz pitanje hidžaba, žensko genitalno sakaćenje, reproduktivna prava, pravo na abortus te ubojstvo iz časti.

Na kraju rada ću dati primjer teorije koja spaja feminizam i univerzalne principe, a to je teorija na temelju sposobnosti od Marthe Nussbaum.

2. LJUDSKA PRAVA

Ljudska prava možemo opisati kao filozofsku i političku ideju. U većem broju slučajeva ta prava su regulirana i zaštićena zakonom. No, nekako je općeprihvaćena definicija ona koja ih definira kao prava koja osoba ima na temelju toga što je *čovjek*. Ljudska prava posjeduje svatko bez obzira na spol, dob, nacionalnost, seksualnost, etnicitet, rasu i slične kategorije. Prava reflektiraju minimalni i nužni standard za život koji je u skladu s ljudskim dostojanstvom. Isto tako, ljudska prava su iz drugih razloga bitna. Jedna od ideja unutar prava je ta da ona ostavljaju prostor čovjeku da sam izabere način življenja svojeg života, način na koji će izraziti svoj identitet, slobodu političkog opredijeljena i slično. Osim što postoje unutar zakona, možemo ih naći i u raznim deklaracijama. No, mi ih ne prihvaćamo samo iz razloga što postoji nekakvo tijelo koje pazi na postupke koje vežemo uz ljudska prava. Prihvaćamo ih jer su ljudska prava moralna prava koja imaju svoj temelj na moralnim argumentima koji dokazuju njihovu legitimnost.¹ Do rasprave dolazi kada pričamo na kojim se to moralnim temeljima gradi ljudsko pravo. No, o tome ću pisati nešto kasnije u radu.

Što uopće znači *pravo*? Pravo možemo definirati kao tvrdnju koja omogućuje nositelju prava da ostvari svoje pravo na određeni predmet X.² Jednako tako možemo razdijeliti shvaćanje prava na dvije strane – pozitivnu i negativnu. Kada pričamo o pozitivnom pravu pričamo o pravu na nekakvo dobro ili uslugu, a dok pričamo o negativnom pravu onda shvaćamo pravo kao slobodu od nečega. Za bolje shvaćanje možemo uzeti primjer prava na slobodu vjere. Pravo na slobodu vjere uključuje da osoba može sama izabrati i prakticirati svoju vjeru bez da se itko miješa u to. To je primjer negativnog prava. Pozitivno pravo možemo vidjeti kroz primjer prava na obrazovanje. Pravo na obrazovanje uključuje da osoba ima pravo na dobru edukaciju.³

Ljudska prava se ponekad spominju u kontekstu tri generacije prava – prva generacija prava su građanska i politička prava, druga generacija prava su socijalna i ekonomska prava te treća generacija prava su kolektivna i grupna prava.⁴ Ovakva raspodjela na generacije je napravljena kao paralela paroli Francuske revolucije – „Sloboda, jednakost i bratstvo“. Prva skupina se povijesno veže uz 17. i 18. stoljeće, odnosno doba prosvjetiteljstva, dok se druga generacija veže za 19. stoljeće i pokušaj otpora prema industrijskoj revoluciji. Prava treće generacije su više vezana uz kasno 20. stoljeće. Bitno je napomenuti sljedeće:

---

¹ Wood, K. (2014). *Human Rights: Issues in Political Theory*. London: Bloomsbury Publishing. 7 str

² Isto, 11 str

³ Isto, 11 str

⁴ Isto, 16 str

Prva generacija ljudskih prava uključuje građanska i politička prava kao što su pravo na slobodu izražavanja, slobodu uživanja, pravo na život, pravo na pošteno suđenje itd. Druga generacija ljudskih prava uključuje ekonomska, socijalna i kulturna prava kao što je pravo na adekvatan životni standard, pravo na zdravlje, pravo na obrazovanje i slična prava. Treća generacija ljudskih prava odnosi se na kolektivna prava društva ili naroda kao što je pravo na održivi razvoj, mir ili zdravo okruženje.⁵

Sama ideja ljudskih prava nije moderni pojam. Tijekom povijesti je uvijek postojala ideja prava i slobode. Naravno, ne u obliku kakvog danas znamo. Koncept individualnih ljudskih prava je proizašao iz koncepta prirodnih prava te ograničenja političkog autoriteta.⁶ Bitan period povijesti koji je imao važnu ulogu za razvoj misli o ljudskim pravima je bilo doba prosvjetiteljstva. Neki od filozofa koji su djelovali tokom prosvjetiteljstva, a imali su važan utjecaj u području prava te su dali filozofski temelj prava su John Locke, Jeremy Bentham, Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant i drugi. John Locke je kroz svoju teoriju društvenog ugovora istraživao pitanja o ograničenju političkog autoriteta i prirodnih prava.⁷ On je zamislio situaciju u kojoj ljudi postoje u stanju koje je nazvao *prirodno stanje*. Prirodno stanje je stanje bez vlade, bez zakona, odnosno bez ikakvog autoriteta. Ljudi unutar takvog stanja bi imali slobodu, ali pošto nije prisutan nikakav autoritet koji će štiti tu slobodu dogoditi će se sukob između ljudi.⁸ Kako bi očuvali svoja prirodna prava, ljudi će pristati na društveni ugovor i na taj način bi izašli iz prirodnog stanja te izgradili civilizirano društvo. Locke smatra kako je to racionalna odluka jedino ako će ta vlada zaštititi prirodna prava. Prirodna prava o kojim Locke priča su prava na život, slobodu, zdravlje i vlasništvo.⁹ S druge strane, Rousseau je smatrao da ljudska racionalna sposobnost unutar sebe sadrži moguću opasnost, ali ako se usmjeri na dobar put, može voditi do slobode.¹⁰ Za njega sloboda označava poštivanje zakona kojeg su ljudi za sebe izabrali. Ovakva vizija slobode je najviše utjecala na francuske revolucije. Jedan od kritičara *Deklaracije o pravima čovjeka i građana*, koja je nastala tijekom Prve francuske revolucije, je Jeremy Bentham. Bentham je kritizirao prava unutar Deklaracije, odnosno njihove temelje. Bentham odbacuje izvor i postojanje prirodnih prava. Govori kako prirodna prava ne mogu biti regulirana zakonom pošto su ona zasnovana na pretpostavci da prethode zakonu.

---

⁵ Kolednjak, M. i Šantalab M. (2013). Ljudska prava treće generacije. *Tehnički glasnik*, 7 (3), 324 str

⁶ Wood, K. (2014). *Human Rights: Issues in Political Theory*. London: Bloomsbury Publishing, 22 str

⁷ Isto, 23 str

⁸ Isto, 23 str

⁹ Isto, 23 str

¹⁰ Isto, 25-26 str

Uzimajući u obzir kako su ljudi vođeni ostvarivanjem vlastitog interesa, korištenje takve vrste slobode bi moglo dovesti do anarhije. Stoga Bentham zaključuje kako su prirodna prava besmislica.¹¹ Za vrijeme 19. stoljeća i industrijske revolucije došlo je do pitanja ekonomskih i socijalnih prava. Najutjecajnija je bila teorija od strane Karla Marxa. On nije vidio ništa prirodno vezano uz ljudska prava, pogotovo u tadašnjem društvu. Smatrao je da su individualna ljudska prava buržoazijska iluzija. Postoje samo ona prava koja su dodijeljena od strane države, a njihovo ostvarivanje ovisi o ispunjenju obaveza prema društvu i prema državi.

Ni danas nije postignuti dogovor oko pojedinih pitanja koja se vežu uz ljudska prava. Zbog toga imamo više teorija o ljudskim pravima. Najvažnija pitanja kojim se teoretičari prava bave su: pitanje opravdanja, odnosno zašto ljudska bića imaju ljudska prava; pitanje sadržaja, odnosno što to uopće znači da ljudi imaju prava; pitanje sukoba, odnosno je li dozvoljeno ograničenje ljudskim pravima, u kojim situacijama se to radi te je li je uopće takav postupak dopušten; pitanje strukture, odnosno koju to funkciju, a i mjesto imaju ljudska prava u teoriji; pitanje metode, odnosno koji je to način na koji teorija dolazi do spoznaje o ljudskim pravima.¹² Neke od poznatijih suvremenih teorija prava su napisane od strane Johna Rawlsa, Johna Finnisa, Alana Gewirtha te Roberta Nozicka. Teorije Finnisa, Gewirtha i Nozicka su fundacionalističke teorije. Fundacionalističke teorije su one koje „tvrde da su ljudska prava objektivne činjenice, jer subjekti prihvaćaju prava kao nužne istine, ili samo očevidne istine (...).“¹³ Unutar fundacionalističkih teorija, prava se prihvaćaju kao temeljne istine te se na osnovi tih prava dalje gradi teorija. S druge strane, teorija Johna Rawlsa je konstruktivistička. Ona „tvrde da su ljudska prava objektivne činjenice, jer subjekti vjeruju u ljudska prava, vjerovali bi u ta prava nakon razmišljanja, i pripadnici su skupine čija većina pripadnika vjeruje u ta prava (...). Kod konstruktivističkih teorija mora postojati preklapanje u načinu razmišljanja ljudi i načelima moralnosti unutar društva. Prava nisu prirodna već su dogovorena između ljudi.

John Rawls je u svojem djelu, koje se naziva *Theory of Justice*, predstavio svoju teoriju pravednosti koja se zove pravednost kao pravičnost, odnosno *justice as fairness*. Unutar spomenute teorije on tvrdi da je pravednost temelj društvenih ustanova te da bi se zakoni trebali mijenjati u slučaju ako su nepravedni.¹⁴ U pravednom društvu treba postojati garancija koja bi omogućavala sigurnost pojedinca, odnosno možemo reći garancija prava osobe. No, kako bi došli do pravednog društva potrebno je prvo raspraviti o konceptima na kojem će se to društvo

---

¹¹ Igwe, D.E. (2015). Natural Rights as „Nonsense Upon Stilts“ Assessing Bentham. *International Journal of Arts & Sciences*, 8 (3), 381 str

¹² Matulović, M. (1996). *Ljudska prava: Uvod u teoriju ljudskih prava*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 12 str

¹³ Isto, 19 str

¹⁴ Isto, 114 str

temeljiti. Veliku ulogu u tome igra koncept kojeg naziva izvorni položaj. Izvorni položaj je „stajalište s kojeg se može postići pravičan sporazum između slobodnih i jednakih osoba o načelima pravednosti (...).“¹⁵ Slobodni i jednaki ljudi će sklopiti sporazum o načelima pravednosti ispod koncepta koji se naziva *veo neznanja*. Veo neznanja je ideja koja pretpostavlja da osoba koja je u izvornom položaju nema nikakva znanja o svojem mjestu u društvu. Ispod vela neznanja osoba ne zna niti gdje mu je mjesto u društvu, svoju rasu, seksualnost, inteligenciju... Razlog ovakvom zahtjevu je taj što Rawls smatra da niti jedan pojedinac ne bi trebao ostvariti prednost pri sklapanju pravičnog sporazuma, a da je na temelju slučajnosti ili utjecaja koji su sporednih, a rezultat su socijalnih i povijesnih tendencija. Stoga on predlaže dva načela na kojim bi se trebala temeljiti pravednost:

Prvo načelo: Svaka osoba ima jednako pravo na najširi potpuni sustav jednakih osnovnih sloboda sukladan s jednim sličnim sustavom slobode za sve (načelo jednakih osnovnih sloboda).

Drugo načelo: Socijalne i ekonomske nejednakosti imaju se tako urediti da se one odnose na službe i položaje koje su dostupne svima pod uvjetima pravične jednakosti mogućnosti (načelo pravične jednakosti mogućnosti); i da su one na najveću dobrobit najgore stojećih (načelo razlike).¹⁶

Bitno je naglasiti kako prvo načelo, načelo jednakih osnovnih sloboda, ima premoć nad drugim načelom, načelom pravične jednakosti mogućnosti i načelom razlike. Isto tako načelo pravične jednakosti mogućnosti ima prednost nad načelom razlike. Razlog zašto prvo načelo ima prednost je taj jer „ (...) izražava ideju apsolutne zabrane prinude nad osobama u pravednom društvu.“¹⁷ Na što je točno Rawls mislio možemo vidjeti kroz primjer – pravo na slobodu mišljenja i govora ne bi trebalo biti ugroženo radi boljih materijalnih uvjeta.

Spomenuta načela pravednosti su određena osnovnoj strukturi društva (*basic structure of society*).¹⁸ Kada Rawls govori o osnovnoj strukturi društva misli na „načine na koji glavne društvene ustanove distribuiraju osnovna prava i dužnosti i određuju razdiobu dobara stvorenih društvenom kooperacijom.“¹⁹ Primjer nekih društvenih institucija su slobodno tržište, pravna zaštita slobode i misli te sloboda savjest. Upravo te društvene institucije tvore jednu društvenu strukturu. Društvene institucije propisuju dužnosti i prava ljudi te na taj način utječu na njihove

---

¹⁵ Isto, 120 str

¹⁶ Isto, 121 str

¹⁷ Isto, 121 str

¹⁸ Isto, 122. str

¹⁹ Isto, 122 str

životne mogućnosti. Rawls primjećuje kako se ljudi rađaju u drugačijim životnim uvjetima i na različitim društvenim položajima. Takva situacija dovodi do toga da ljudi polaze iz različitih stajališta. Uz to, društvene institucije ponekad preferiraju određene društvene položaje. U tom slučaju najčešće dolazi do nejednakosti. Kada dođe do nejednakosti, Rawls smatra da tada trebamo primijeniti načela pravednosti. Sama pravednost neke društvene strukture „ovisi pripisivanju prava i dužnosti i o ekonomskim i socijalnim mogućnostima u različitim dijelovima društva.“²⁰ Rawls je definirao korake po kojima možemo postići pravednost. Potrebno je: 1. odabrati načela pravednosti, ali u izvornom položaju; 2. odlučiti o pravednosti političkog ustroja i odabrati ustav; 3. kreirati zakone s kojima bi uredili ekonomski i politički sustav; 4. primjena kreiranih zakona.²¹

Prema Rawlsu politički ustav koji je pravedan je onaj koji utvrđuje načelo slobode u sebi. Još detaljnije, politički ustav mora biti takav da definira državu kao udruženje jednakih građana.²² Kada je riječ o državi, ona nema prava ni ovlasti miješati se u pitanja koja se dotiču moral ili religijskih sloboda svojih građana. Jedini slučaj u kojem se država smije miješati u slobodu svojih građana je situacija kad je u pitanju sigurnost ili javni red. Odnosno, „sloboda se smije ograničiti samo u svrhu slobode.“²³

Iako je Rawlsova teorija pravednosti dobro prihvaćena, kritike možemo naći s više stajališta. Jedan od tih stajališta je feministički pristup. Susan Okin smatra kako zanemarivanje roda unutar izvornog položaja tijekom konstruiranja načela pravednosti može rezultirati do stvaranja nejednakosti u društvu.²⁴ Okin je dio svoje kritike okrenula prema Rawlsovoj instituciji obitelji. Rawlsova načela pravednosti se ne mogu direktno primijeniti na unutarnje funkcioniranje obitelji već na svakog člana pojedinačno. Na taj način se zanemaruje mogući problem patrijarhata unutar obitelji (privatna sfera života) koji bi doveo do nejednakosti u društvu, odnosno do lošeg položaja žene.²⁵ Glavni dio kritike je upućen prema Rawlsovom podržavanju razlike privatne i javne sfere koja predstavlja mogućnost podređivanja ženinog položaja. Na taj način žene ne bi mogle biti ravnopravni dio društva niti uživati u svojim pravima. Okin nije potpuno protiv Rawlsove teorije pravednosti, ustvari smatra da teorija ima potencijala za izgradnju pravednog društva, ali uz uvjet revidiranja položaja žene i obitelji.²⁶ Martha

---

²⁰ Isto, 123. str

²¹ Isto, 123. str

²² Isto, 123. str

²³ Isto, 125. str

²⁴ Abbey, R. (2013). Introduction: Biography of a Bibliography: Three Decades of Feminist Response to Rawls. U: Abbey, R. *Feminist interpretations of John Rawls*. State Collage: The Pennsylvania State University Press, 4 str

²⁵ Isto, 5 str

²⁶ Isto, 6 str

Nussbaum je u svojem radu također kritizirala Rawlsov način pristupanju obitelji. Ona se pita – ako je obitelj unutar osnovnih društvenih institucija, zašto se na obitelj gleda kao dobrovoljno udruženje?²⁷ Sudjelovanje unutar obitelji nije dobrovoljno pogotovo za djecu. Isto tako, Nussbaum smatra kako njegova teorija favorizira zapadnjački tip nuklearne obitelji te ne ostavlja puno prostora za vrijednosti koje ostale kulture vežu za obitelj.²⁸ Sumnja se u mogućnost primjenjivanja teorije pravednosti na globalnoj razini s naglaskom na zemlje trećeg svijeta.

U ovom kratkom pregledu Rawlsove teorije vidimo kako se prava pojedinaca pojavljuju u više različitih slučajeva te na različitim mjestima. Odmah na početku spominje prava pojedinaca kao jednih od prvotnih dobara u izvornom položaju. Također, prava pojedinaca se nalaze unutar načela pravednosti te konstrukcije osnovnih struktura društva.

U svojoj knjizi, koja se naziva *Anarchy, State and Utopia*, Robert Nozick je izložio svoju teoriju ljudskih prava. Glava teza njegove teorije je da pojedinci posjeduju prava koja niti jedna osoba ni skupina ljudi ne može uskratiti. On se bavi pitanjem usklađivanja ljudskih prava i rada države, odnosno koliko se država može i smije uplitati u prava pojedinaca. Kao rješenje problema postavlja pojam koji naziva minimalna država. Njegova teorija spada u libertarijanske teorije.

Nozick smatra kako ljudi imaju tri temeljna prava, a to su: pravo na život, slobodu i vlasništvo.²⁹ Prvo obilježje tih nepovredivih prava je to da su ona negativna prava, odnosno to su prava neuplitanja. Uzmimo za primjer pravo na život. Kada kažemo da je to negativno pravo kažemo da pojedinci nemaju pravo i ne smiju na nikakav način izvoditi radnje s kojima bi se ugrozio tuđi život. Iako ima obilježje negativnog prava, Nozick ne poriče postojanje pozitivnog prava. Primjer pozitivnog prava bi bio kada sklopimo ugovor s liječnikom te tako imamo pravo na njegovu brigu i skrb.³⁰ U drugom obilježju prava govori o tome da prava pojedinca uključuju postranična ograničenja. To bi značilo da se prava osobe ne smiju kršiti ni u cilju kako bi došlo do smanjenja ukupnog kršenja prava. Za primjer možemo uzeti situaciju u kojoj je otmičar oteo nekoliko ljudi. Kako bi spasio što veći broj ljudi, otmičar daje naredbu jednom od taoca da ubije nekoga od njih ili će ih otmičar sve ubiti.³¹ Prema Nozicku, ni u takvoj situaciji ne bi smjeli kršiti tuđe pravo na život. Treće obilježje glasi kako su prava pojedinca iscrpna, odnosno da

---

²⁷ Isto, 15 str

²⁸ Isto, 15 str

²⁹ Matulović, M. (1996). *Ljudska prava: Uvod u teoriju ljudskih prava*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 148 str

³⁰ Isto, 147. str

³¹ Isto, 149. str

ona imaju prednost u odnosu na nekakve druge moralne razloge. Tako pravo na privatno vlasništvo ima prvenstvo nad pravima kulturne vrijednosti. Pošto je pravo na privatno vlasništvo jedno od temeljnih prava unutar njegove teorije, ono ograničava pozitivna prava poput obrazovanja ili zdravstva.

Nozick ima sličan pogled na državu i prava pojedinca kao anarhisti. No, za razliku od anarhista, on misli da su prava spojiva s državom. Iz tog razloga uvodi, već spomenuti pojam, minimalnu državu. Minimalna država je „ograničena na uske funkcije zaštite od nasilja, krađe, prijevare, nepoštivanja ugovora i tako dalje.“³² Prema njegovom pogledu to je jedini način na koji bi se opravdala država. Kako bi bolje objasnio svoju minimalnu državu, on preuzima prirodno stanje koje nalazimo kod Locka. Nozick smatra da unutar prirodnog stanja postoje uvjeti za provođenje pravednosti te ako raspolažemo tim sredstvima onda se već nalazimo u državi. Takvo objašnjenje države naziva objašnjenje nevidljivom rukom. Nozick tvrdi da:

Objašnjenje nevidljivom rukom jest objašnjenje u kojem se nešto što izgleda poput rezultata nečije namjere objašnjava kao da je nastalo bez ičije namjere. Tako Nozick tvrdi da će pojedinci u prirodnom stanju, nastojeći poboljšati svoj položaj, poduzeti radnje koje će konačno dovesti do uspostavljanja minimalne države, iako nitko nije imao takvu namjeru, ili čak nije ni razmišljao o uspostavljanju države.³³

Takva da država može nastati iz prirodnog stanja jedino ako će se pojedinci pridržavati moralnih i racionalnih pravila te ako neće kršiti tuđa prava.

Postoje koraci po kojima se prelazi iz anarhičnog stanja u minimalnu državu. Prvi korak je stvoriti udruženje koje će jamčiti zaštitu pravu. Razlog tome je što u prirodnom stanju ne postoji garancija zaštite vlastitih prava. Uz to, ljudi ne posjeduju moć s kojom bi mogli zaštititi ta prava. Minimalna država se uspostavlja samo u cilju zaštite ljudskih prava „i provodila pravednost, te uske funkcije određuju njene ovlasti, a bilo što drugo nadilazi njen autoritet.“

Kritiku Nozickove teorije je uputila već spomenuta Susana Okin. Ona se fokusirala na dio kod temeljnih prava, odnosno pravo na privatno vlasništvo. Nozick tvrdi da ako je osoba izradila nešto, a da je kupila ili ugovorila sve potrebne resurse, onda ta osoba ima potpuno pravo. Problem ovakve tvrdnje nalazimo ako u kontekst ubacimo ženu i trudnoću.³⁴ Je li onda žena ima potpuno pravo na dijete? U većini slučajeva, žena dobije od muškaraca potrebe resurse za

---

³² Isto, 152. str

³³ Isto, 154. str

³⁴ Vaughn, K. (1993). Who Owns The Children? Libertarianism, Feminism and Property. *Reason Paper*. 18, 190 str

dijete, a za sve ostalo se brine ona i njeno tijelo. Na legitiman način pribavlja sve potrebne materijale i ulaže svoj trud tako da na kraju dobije svoj proizvod, odnosno bebu. Prema Nozickovoj teoriji, žena bi trebala imati potpuno pravo na dijete te potpunu slobodu da radi s djetetom što god želi.³⁵ Žena ima pravo držati dijete u kavezu kao što neki ljudi drže ptice pošto ima potpuno pravo nad njim. Okin kaže da je njegova teorija apsurdna jer dovodi do ovakvih apsurdnih zaključaka te ona ne bi trebala biti temelj za opravdanje prava i pravednosti.³⁶

Možemo uočiti kako Rawls spominje važnost kreiranja načela pravednosti unutar izvornog položaja. Ta načela pravednosti su bitna jer služe kao osnova za konstrukciju prava. Dok Nozick ističe tri nepovrediva prava, pravo na privatno vlasništvo, život i slobodu, koja se utemeljuju u prirodnom stanju. Iz tih tri prava dalje gradi svoju teoriju. Dakle, primarna razlika između ove dvije teorije je ta što Rawls nema prirodno stanje iz kojega se izvode prava.

---

³⁵ Isto, 191 str

³⁶ Isto, 191 str

2.1. Univerzalizam u pogledu ljudskih prava

Prema Općoj deklaraciji o ljudskim pravima, koja je proglašena od strane Ujedinjenih naroda, od trenutka kada osoba udahne zrak u svoja pluća posjeduje oko tridesetak prava. Prava posjedujemo samo na temelju toga što smo ljudi. Iako se ta rečenica čini razumna i opće prihvatljiva, dolazimo do problema kada u taj kontekst ubacimo različite kulture. Postoje razne teorije ljudskih prava, no ono što je svima zajedničko je to da je cilj poboljšati standard ljudskog života. Jedna od rasprava oko ljudskih prava, koja traje već desetljećima, je između dva pristupa – univerzalizam i relativizam. U ovom dijelu rada ću objasniti što to znači univerzalizam u pogledu ljudskih prava.

Univerzalisti u pogledu ljudskih prava smatraju da su ljudska prava utemeljena na prirodi i dostojanstvu svakog ljudskog bića. Prema njima bi trebao postojati skup osnovnih etičkih načela i standarda koji bi bio prihvatljiv za sve ljude, neovisno o kulturi, spolu, religiji te političkom sustavu.³⁷ Univerzalizam ne pretpostavlja da ljudska prava postoje iz razloga što se ona mogu uočiti svugdje niti zato što ih možemo naći u tradicijama različitih kultura.³⁸ Ljudska prava trebaju biti opće prihvaćena i jednaka za sve jer postavljaju norme ljudskog ponašanja koje bi se trebale univerzalno poštivati.³⁹ Radikalnija inačica univerzalizma zastupa sličnu tezu u kojoj bi izvor i temelj prava mogli naći jedino u humanosti ili sličnom aspektu ljudske prirode. Međutim, radikalni univerzalizam potpuno negira postojanje nacionalne ili subnacionalne etičke autonomije.⁴⁰

Jedan od faktora koji je utjecao na širenje ljudskih prava kao univerzalnih, po brojnim znanstvenicima, je proces globalizacije. Globalizacija je dovela do velikih transformacija cijeloga svijeta tijekom 17. i 18. stoljeća. Dolazi do promjena u poslovima, iseljavanje seljaka, stvaranje gradskog društva, ograđivanje tadašnjih zajedničkih parcela, velikih migracija u grad i slično. Na isti način se promijenilo i društvo te njihovi zahtjevi. Tradicionalna prava su pala u drugi plan, kao i tradicionalno društvo. Novi kapitalistički poredak donio je nove potrebe. Takav poredak je zahtijevao određeni sustav novih prava i sloboda. Rezultat je došao kroz pojavu socijalnih prava, jednakih prava za žene i manjine te vjersku toleranciju.⁴¹

---

³⁷ Lakatos, I. 2018. Thoughts on Universalism versus Cultural Relativism with Special Attention to Women's Rights. *Pecs Journal of International and European Law*. Centre for European Research and Education of the Faculty of Law of the University of Pecs: Pecs, 10. str

³⁸ Langlois, A.L. (2009). Human rights universalism. U: Hayden, P. *The Ashgate Research Companion to Ethics and International Relations*. Ashgate Publishing, 207 str

³⁹ Isto, 207 str

⁴⁰ Lakatos, I. 2018. Thoughts on Universalism versus Cultural Relativism with Special Attention to Women's Rights. *Pecs Journal of International and European Law*. Centre for European Research and Education of the Faculty of Law of the University of Pecs: Pecs, 11 str

⁴¹ Isto, 9 str

Politolog i univerzalist Jack Donnelly je u svojim radovima izložio argumente s kojima dokazuje postojanje ljudskih prava kao univerzalnih. Donnelly pokazuje kako najvažnija međunarodno priznata ljudska prava možemo pronaći kao dio međunarodne politike te prava.⁴² Iako je takva univerzalnost nepotpuna, ona je značajno preslikana na različitim razinama političke i moralne teorije različitih zemalja. Sama stopa ratifikacije šest dokumenata o ljudskim pravima (Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Međunarodna konvencija o građanskim i političkim pravima, Međunarodna konvencija o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, Konvencija o pravu djece i Konvencija protiv mučenja i drugih okrutnih neljudskih i ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja) koje su prihvatile članice Ujedinjenih naroda je vrlo visoka, oko 90%.⁴³ Iz toga možemo zaključiti da prava postoje univerzalno te da su prihvatljiva kao takva, odnosno da im je uz univerzalno postojanje i sadržaj općeprihvatljiv. Prihvatile su ga članice Ujedinjenih naroda unatoč svim kulturnim i političkim razlikama koje postoje među njima.

Nadalje, Donnelly izlaže kako ipak postoji konsenzus o univerzalnosti između vodećih doktrina.⁴⁴ Većina tih doktrina ustvari podržava međunarodno priznata ljudska prava. Ovakva vrsta sporazuma oko ljudskih prava nije potpuna i moralna već je djelomičan i politički.⁴⁵ No, iz ovoga je bitno izdvojiti prihvaćanje moralne jednakosti svih ljudskih bića.⁴⁶ Ljudska prava se nisu promicala u povijesti. Ovakvo preklapanje konsenzusa o univerzalnosti je moderna pojava. Slaganje oko dijelova o univerzalnosti osigurava temelj za približavanje prava koja se nalaze unutar Opće deklaracije. Možemo vidjeti kako u većini država ljudska prava brzo postaju poželjna opcija. Ovakvu tezu nam možemo potvrditi istraživanje iz 1995. godine koje je napravio *The Independent*.⁴⁷ Istraživanje je pokazalo da postoji sličnost u razmišljanju različitih kultura i civilizacija o temama poput krađe, laganja, homoseksualnosti, ubojstva, okrutnosti prema životinjama, ubojstvu i slično.

Osim toga, Donnelly pokazuje kako kultura, politička i vjerska uvjerenja ne igraju veliku ulogu kada je riječ o zaštiti ljudskih prava. Svi mi dajemo prednost zaštiti ljudskih prava jer nam je takva zaštita o raznih prijetnja puno potrebnija. Donnelly smatra kako jako mali broj običnih građana iz bilo koje zemlje ima poseban osjećaj za ljudska prava.⁴⁸ Radi se o tome da većina

---

⁴² Donnelly, J. (2007). The Relative Universality of Human Rights. *Human Rights Quarterly*, 29(2), 284 str

⁴³ Isto, 284 str

⁴⁴ Isto, 284 str

⁴⁵ Isto, 283 str

⁴⁶ Isto 284 str

⁴⁷ Mullerson, R. (1996). *Human Rights Diplomacy*. London: Routledge, 77 str

⁴⁸ Donnelly, J. (2007). The Relative Universality of Human Rights. *Human Rights Quarterly*, 29(2), 292 str

zastupa ideju o jednakom tretiranju njih i ostalih sugrađana. Prava, usluge, zaštita, mogućnosti te tretman koji dobiva jedan građanin bi na isti način trebao dobiti i njegov sugrađanin. Njegovo mišljenje je da popis prava koji je unutar Opće deklaracije predstavlja norme do kojih bi se došlo nakon dugog razmišljanja, neovisno o kulturi.⁴⁹ Odnosno, nema puno toga što ne bi sami tamo stavili. Međunacionalni konsenzus o dijelu sadržaja Opće deklaracije je rezultat uglavnom od dobrovoljnih odluka ljudi, države i drugih političkih čimbenika kojima su ljudska prava cilj za osobnu zaštitu života u dostojanstvu.

Jedan od najvećih uspjeha za univerzalizam ljudskih prava je već spomenuta Opća deklaracija o ljudskim pravima. Deklaraciju je proglasila Skupština Ujedinjenih naroda 10. prosinca 1948. godine u Parizu. Njen cilj je podignuti standard života za sve nacije i narode na svijetu. Veliki značaj ovog dokumenta je taj što su po prvi put utvrđena temeljna ljudska prava koja su univerzalna sve ljude. Kasnije, Deklaracija je postala inspiracija za daljnje dokumente o ljudskim pravima. Neka od prava unutar Deklaracije su:

Član 1.

Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i sviješću i moraju jedan prema drugome postupati u duhu bratstva.

Član 2.

Svakome su dostupna sva prava i slobode navedene u ovoj Deklaraciji bez razlike bilo koje vrste, kao što su rasa, boja, spol, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno porijeklo, imovina, rođenje ili drugi pravni položaj. Nadalje, ne smije se činiti bilo kakva razlika na osnovu političkog, pravnog ili međunarodnog položaja zemlje ili područja kojima neka osoba pripada, bilo da je ovo područje nezavisno, pod starateljstvom ili da se nalazi ma pod kojim drugim ograničenjima suverenosti.

Član 3.

Svako ima pravo na život, slobodu i osobnu sigurnost⁵⁰

---

⁴⁹ Isto, 292 str

⁵⁰ Narodne novine. (2009). *Opća deklaracija o ljudskim pravima*. Zagreb: Narodne novine d.d. 28/96

2.2. Kulturni relativizam

Suprotna krajnost od univerzalizma u pogledu o ljudskim pravima je doktrina koja se naziva kulturni relativizam. Kao što sam rekla, univerzalizam ne drži kulturu kao relevantnu za određivanje valjanosti moralnih pravila i prava. S druge strane, imamo kulturne relativiste koji smatraju kulturu kao jedini izvor valjanosti moralnih prava i vrijednost.⁵¹ Takva doktrina određuje ljudska prava dijelom nekakve kulture. Osim što su ljudska prava dio kulture, ona su i određena prema njoj. Kultura u ovom kontekstu označava društvene faktore koji utječu na moral, ideologiju, pravo, ljudsko ponašanje, običaje i slično. Relativisti smatraju da su moralne vrijednosti subjektivne te da će pristanak na univerzalizam dovesti do nemira između kultura i da će izbrisati kulturne različitosti. Oni smatraju da: „Sa obzirom na značajne razlike koje postoje među kulturama, ova doktrina dovodi u pitanje mogućnosti postojanja univerzalnih ljudskih prava.“⁵² Iz toga razloga odbacuju postojanje moralnih pravila kao univerzalnih, odnosno odbacuju univerzalizam.

Jedna od glavnih tema unutar rasprave između univerzalista i relativista je već spomenuta Deklaracija o univerzalnosti ljudskih prava. Relativisti dovode u pitanje mogućnosti univerzalne primjene Deklaracije na sve narode i nacije u svijetu. Postoje prevelike kulturne razlike između nacija da bi se mogla primijeniti pravila i prava Deklaracije. Smatraju kako je Deklaracija izrađena na temelju vrijednosti i načela koja možemo naći većinom u zemljama zapadne Europe. Tako da se s tom Deklaracijom promoviraju europske vrijednosti kao univerzalne. Zapadnjačka kultura se zasniva na liberalizmu, individualizmu te u nekim dijelovima, na kršćanstvu. Kada se odmaknemo od Europe, možemo naći drugačije sustave država koje se kose s europskim vrijednostima poput socijalističkih sustava ili sustava koji se temelje na tradiciji islama, hinduizma i slično. Možemo uočiti koje su osnovne razlike između sustava:

Koncept prava, pravne države, demokracije ili slobode koji postoji u prvoj grupi socijalnih sistema ne postoji u drugoj grupi. Prva grupa socijalnih sistema pridaje najveću vrijednost pojedincu i slobodi pojedinca dok druga grupa socijalnih sistema pridaje najveću vrijednost društvenoj grupi i blagostanju te grupe.⁵³

---

⁵¹ Donnelly, J. (1984). Cultural Relativism and Universal Human Rights. *Human Rights Quarterly*, 6(4), 400 str

⁵² Etinski, R. (2009). Kulturni relativizam i univerzalnost ljudskih prava - pokušaj pravne analize. *Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad*, 43(1), 45 str

⁵³ Isto, 46 str

Ne možemo pričati o univerzalnim pravima jer različite kulture stavljaju svoje prioritete na različite vrijednosti. Tako imamo zapadne zemlje koje ističu individualizam dok neke azijske zemlje stavljaju naciju, odnosno potrebe grupe iznad pojedinca. Azijske zemlje, poput Kine, sadrže vrijednosti unutar svoje kulture kao što je strahopoštovanje prema autoritetu, odanost naciji te je bitniji kolektivni identitet od individualnog. Nastaje mogući sukob jer ljudska prava kao univerzalna podrazumijevaju političku i individualnu slobodu. Etika, poput one koje je utemeljena na konfucijanizmu, postavlja disciplinu iznad prava.⁵⁴ Relativisti smatraju da u takvom svijetu ne može postojati moral koji je univerzalan te da ne možemo odrediti pravila koja bi trebala biti univerzalna i određivati što je dobro, a što je loše. Ističu kako svaka kultura za sebe bi trebala odrediti i napraviti pravila u skladu sa svojim moralom. Ne možemo dati prednost jednoj kulturi nad drugoj.

Liberalna načela, na kojima se temelje ljudska prava unutar zapadne Europe, se gledaju kao njena tradicija. Iako nije takav slučaj. Riječ je o biranju elemenata koje možemo naći u ranijim teorijama, a koje trenutno tvore moderni koncept političke i individualne slobode, odnosno temelje za ljudska prava.⁵⁵ Tako za primjer možemo uzeti Aristotelovu filozofiju koja je zagovarala – osobnu slobodu i jednakost slobode. No, njegova filozofija slobode je isključivala žene i robove. Takvo načelo slobode možemo naći u pojedinim azijskim zemljama u kojima je budizam imao veliki utjecaj. Možemo vidjeti sličnosti sa Zapadom, ali sukob između raznih disciplina unutar Azije.

Ne možemo pričati ni o univerzalnim pravima unutar Azije. Na azijskom kontinentu se našlo oko 60% ukupnog svjetskog stanovništva što zadaje veliki problem kada bi smo trebali odrediti nekakvu univerzalnu vrijednost, odnosno „azijske vrijednosti“ na kojima bi mogli izgraditi prava.⁵⁶ Postoje velike kulturne različitosti samo unutar istočne Azije – Japan, Sjeverna Koreja, Južna Koreja, Kina – koje su znatno utjecale na razvoj ljudi, a tako i na percepciju morala.

Jedna od deklaracija koja je vezana uz kulturni relativizam je Bangkok deklaracija koja je izglasana u travnju 1993. godine. Deklaracija govori o priznanju prirode nekih ljudskih prava kao univerzalne vrijednosti koja se treba globalno štiti. Prava poput prava na samoodređenje, slobodu, slobodu od mučenja, slobodu govora su prava koja bi trebala biti univerzalna. Unutar Deklaracije stoji kako je univerzalizam u srži različitih kultura. No, ljudska prava bi trebala biti sastavljena tako da se uzima u obzir nacionalne, kulturne i religijske različitosti.

---

⁵⁴ Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. New York: Alfred Knopf, 274 str

⁵⁵ Isto, 277 str

⁵⁶ Isto, 274 str

U ovom poglavlju sam govorila o filozofskim temeljima na kojima su stvorena ljudska prava, ali sam se više fokusirala na suvremene teorijske pristupe ljudskim pravima. Izdvojila sam dvije teorije – Rawls i Nozick. Rawlova teorija je teorija pravednosti. Prikazao je na koji način bi ljudi trebali doći do načela pravednosti te kako bi iz njih mogli konstruirati temelje za ljudska prava. Nozick svoju teoriju temelji na nepovredivim pravima – pravo na život, slobodu i privatno vlasništvo. Ljudska prava možemo gledati i kroz okvire univerzalizma i kulturnog relativizma. U sljedećem poglavlju ću pisati o pravima žena te na čijim osnovama je izgrađena ta ideja.

3. PRAVA ŽENA

U posljednje vrijeme sve je više aktualizirana tema prava žena. No, to nije uvijek bio slučaj. Tijekom povijesti žene su bile nevidljivi dio društva. Nisu bile smatrane kao individue već kao vlasništvo muževa, odnosno očeva. Nije bilo govora o pravima žena. Tek zadnjih nekoliko desetljeća dolazi do većeg zagovaranja za žene i njena prava.

Iako je do pomaka u ženskim pravima došlo relativno nedavno, sama ideja je puno starija. Knjiga pod nazivom *Vindication of the Rights of Women* iz 1792. godine, koja je napisana od strane Mary Wollstonecraft, se uzima kao početak ideje o ženskim pravima.⁵⁷ No, novija istraživanja su pokazala da je Christine de Pizan još početkom 15. stoljeća u knjizi *The Book of the City of Ladies* pisala o položaju žena u društvu.⁵⁸ De Pizan je u svojim knjigama odgovarala na uvrede muških pisaca tog doba. Ona se zagovarala za bolji položaj žene, pravo na obrazovanje, samostalni rad i život. Smatrala je da bi ženama trebalo biti omogućeno djelovanje u političkoj sferi te javnom životu.⁵⁹ Najvažnija odrednica njenih misli je bila ta da je De Pizan direktno kritizirala tezu da bi ženino mjesto trebalo biti u privatnoj sferi te je demonstrirala, na svoj primjeru, kako žene mogu same sebe ekonomski uzdržavati.⁶⁰ Rasprava o ženinom mjestu u privatnom i javnom životu i dalje traje među modernim feministkinjama. Također, opisivala je životno stanje žena i ženinu perspektivu. No, veći dio njenog rada se bazirao na postizanje jednakosti. Kako je vrijeme išlo, tako je rastao sve veći postotak obrazovanih žena, a onda i sve veća težnja za ravnopravnosti spolova.

Tijekom prosvjetiteljstva objavljen je esej pod nazivom *Women Not Inferior to Man* za koji mnogi nagađaju da je napisan od strane Wollstonecraft. U tom eseju se preuzima ideja prirodnog prava kojeg nalazimo kod Johna Lockea i Françoisa Poulaina de la Barre te s njim opravdava pravo na jednakost moći, prihvaćanja i dostojanstva kod žena i muškaraca.⁶¹ Na daljnji razvoj ideje o jednakim pravima te općenito pravima žena i muškaraca posebno utječe Francuska i Američka revolucija. Veliki utjecaj je imala već spomenuta knjiga od Wollstonecraft *A Vindication of the Rights of Women*. Ona je u svojem radu odbacila kršćansku etiku, a i teoriju društvenog ugovora kao temelje za prirodna prava jer ih je smatrala problematičnima. Uspostavljanjem društvenog ugovora dovodi samo do nejednakosti unutar

---

⁵⁷ Fraser, A. S. (1999). *Becoming Human: The Origins and Development of Women's Human Rights*. *Human Rights Quarterly*, 21(4), 855 str

⁵⁸ Isto, 856 str

⁵⁹ Isto, 858 str

⁶⁰ Isto, 858 str

⁶¹ Botting, E. H. (2016). *A Philosophical Genealogy of Women's Human Rights*. *Wollstonecraft, Mill, and Women's Human Rights*. Yale University Press, 30 str

društva. Ne slaže se s teorijom društvenog ugovora jer misli kako ljudi ne žive unutar uređenog društva radi zaštite vlastitih, odnosno prirodnih prava već kako bi ispunili svoju svrhu.⁶² Kršćansku etiku je odbacila iz razloga što su priče unutar Biblije, poput Adama i Eve, empirijski nepovjerljive. Radi toga ljudi su mogli iskrivljavati činjenice kako bi se uklapala u njihovu teoriju. Mit o prvim ljudima, Adamu i Evi, se često koristio u kontekstu opravdanja neravnopravnosti spolova te muškoj nadmoći nad ženama. Stoga, ona uspostavlja *prva načela* na kojima možemo temeljiti ljudska prava. U svojoj najpoznatijoj knjizi govori o pravima kao privilegij kojeg imaju sva moralna bića. Moralna bića je definirala kao bića koja su stvorena od strane Boga, a imaju cilj da postignu nadmoć nad nečovječnim bićem.⁶³ Uz to, moralna bića imaju znanje i vrline koje se stječu tako što koriste razum. Ženama bi bilo moguće dobiti prava kroz korištenje razuma.⁶⁴ Koristeći razum u djelovanju prema drugima, žene bi dobile sve privilegije koje bi proizašle iz jednakosti.⁶⁵ No, te privilegije su sporedni razlog zbog kojeg bi žene trebale dobiti prava. Primarni razlog je taj da se na žene gleda kao na racionalna bića. Wollstonescraft izvodi opravdanje ženskih prava na temelju dužnosti koje bi trebale izvoditi tako da ispune svoj intelektualni potencijal kao moralna bića stvorena od Boga.⁶⁶ Kasnije u svojim radovima je pisala o ljudskim pravima kao univerzalnim koji počinju s edukacijom koja vodi prema pravu na političko djelovanje.

Još jedna važna osoba koja je sudjelovala u izgradnji ideje o jednakosti i pravima žena je John Stuart Mill. On je filozof koji je djelovao tijekom 19. stoljeća. Najvažniji rad, u kontekstu prava žena, je esej *Podređenost žena* iz 1869. godine. Smatrao je kako ne postoji nikakav temelj koji bi opravdao ne davanje prava glasa ženama. Nadmoć muškaraca nad ženom je gledao kao „jedini je preostatak starog svijeta mišljenja i djelovanja koji je razoren na svakom drugom području, ali se očuvao u toj jednoj stvari od najuniverzalnijeg interesa.“⁶⁷ Njegova teorija je zastupala razvoj pojedinaca koji su slobodni i koji bi ispunjavali svoje intelektualne i moralne sposobnosti. On smatra da:

U *Podređenosti žena* on uspoređuje diskriminaciju žena na temelju prirodne razlike između spolova s feudalnim ograničenjima u ime prirodnog reda, te zahtijeva da se žene podvrgnu istom kriteriju i imaju prava na istoj osnovi kao i muškarci. Ne smiju

---

⁶² Taylor, N. F., (2019). The social contract tradition. U: Berges, S., Botting, E. H. i Coffee, A. *The Wollstonecraftian Mind*. New York: Routledge, 46 str

⁶³ Botting, E. H. (2016). A Philosophical Genealogy of Women's Human Rights. *Wollstonecraft, Mill, and Women's Human Rights*. Yale University Press, 51 str

⁶⁴ Isto, 51 str

⁶⁵ Isto, 51 str

⁶⁶ Isto, 51 str

⁶⁷ Mill, J. S. (2000). *Podređenost žena*. Zagreb: Jesenski i Turk, 30-31 str

postojati kriteriji na osnovi spola, koji stvaraju umjetne barijere pristupu žena obrazovanju i svim pozivima i poslovima na temelju navodnih prirodnih razlika. Samo dopuštanjem ženama da se slobodno natječu s muškarcima u svim ljudskim djelatnostima može društvo znati kakve (ako ikakve) prirodne razlike u sposobnosti postoje između spolova.⁶⁸

Millovo zagovaranje jednakosti prava žena i muškaraca nije bilo popularno mišljenje njegovog doba, pogotovo za muškarca. U svojim radovima je tražio: „potpunu jednakost spolova, jednakost u pravu vlasništva, bračnim odnosima, obrazovnim mogućnostima, dostupnosti službi i sl“.⁶⁹

Tijekom kraja 19. početkom 20. stoljeća dolazi do ozbiljnih zahtjeva za ženska prava. U tom razdoblju počinje prvi feministički val. No, što je uopće feminizam? U današnjem svijetu feminizam i ženska prava gotovo da su sinonimi. Feminizam je „društveni pokret i svjetonazor koji se zalaže za unaprjeđenje položaja žena uklanjanjem spolne dominacije i diskriminacije (*seksizma*) i promicanjem rodne jednakosti u svim područjima života.“⁷⁰ Razvoj feminizam vidi se kroz četiri vala.

Prvi val feminizma možemo smjestiti pri kraju 19. stoljeća. Započeo je u Ujedinjenom Kraljevstvu i Sjedinjenim Američkim Državama. U Ujedinjenom Kraljevstvu su se žene pobunile protiv diskriminirajućih zakona koji su uskraćivali ženama pravo na glasovanje. Iako je počeo kao pokret koji bi omogućio ženama pravo glasa na izborima, njihovo zahtijevanje se proširilo. Tražile su jednaka prava kao i muškarci kada je riječ o posjedu imovine, pravo na brak, pravo na zaposlenje te pravo na obrazovanje. Prvi val je bio inspiriran radom već spomenute Mary Wollstonescraft. Jedan od najvažnijih događaja se dogodio 8. ožujka 1857. godine kada je u New Yorku organiziran prosvjed ženskih radnica protiv vrlo niskih plaća i loših radnih uvjeta.⁷¹ Policija je intervenirala i rastjerala sve žene koje su prosvjedovale. Par godina kasnije taj se datum usvojio kao Međunarodni dan žena. Neka od važnijih imena prvog vala su: Elizabeth Cady Stanton, Emmeline Pankhurst, Susan B. Anthony itd. Žene koje su sudjelovale u borbi za ženska prava u ovom periodu su se nazivale sufražetkinje. Taj pojam „suffragette“ dolazi od engleske riječi *suffrage* što prevedeno znači pravo glasa.⁷² Utjecaj ovog pokreta se osjećao diljem svijeta te je potaknuo žene u različitim zemljama da traže svoja prava

---

⁶⁸ Ravlić, S. (2000). John Stuart Mill, Harriet Taylor i prava žena. *Politička misao*, 37 (3), 79 str

⁶⁹ Isto, 80 str

⁷⁰ feminizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 8. 9. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19203>>

⁷¹ Šolaja, K. (2017). *Feminizam i žena današnjice*. Završni rad. Koprivnica: Sveučilište Sjever, 32 str

⁷² Isto, 32 str

na glasovanje, obrazovanje i slično. Također, došlo je do pomaka kod prihvaćanja žena na različitim poslovnim pozicijama.

Drugi val feminizma je bio tijekom 60-tih godina 20. stoljeća. Pokret se proširio na različite dijelove svijeta, ali je bio najizraženiji u Sjedinjenim Američkim Državama. Feministkinje su se najviše fokusirale na borbu protiv društvene i političke nejednakosti. Suprotstavile su se tradicionalnim pojmom ženstvenosti, odnosno rodnim ulogama. Tražili su reproduktivna prava, jednakost unutar obitelji, skretali su pozornost na muško nasilje, rodnu ravnopravnost, pravu jednakost između žene i muškarca, ekonomsku jednakost i slično. Također, u ovom periodu su bile osjetljivije na rasna pitanja.

Treći val feminizma je nastupio tijekom 90-tih godina 20. stoljeća u SAD-u. Temelj ovog vala je bio način na koji patrijarhalna struktura društva utječe na žene i njihova prava. Širenje ovoga vala je ubrzala pojava elektroničkih medija te feminističkih časopisa. Karakteristično za ovaj period je bilo: „Treći feministički val isprepleo se s rodnom ideologijom.“⁷³ i „(...) usmjeravao žensku borbu prema individualnim pravima.“⁷⁴ U njemu je bilo uključeno najviše žena iz različitih etičkih skupina, klasa te podrijetla. Napravio se pomak u stvaranju zakona koji su zabranjivali bračno silovanje, prihvaćanje žena unutar vojske, otvaranje skloništa za žene i slično.

Zadnji val feminizma, odnosno četvrti val je započeo oko 2012. godine. Bitan čimbenik tog vala je tehnologija i društveni mediji. Društveni mediji su mjesto borbe protiv društvene nejednakosti žena, ali isto tako i način prenošenja svojih priča. U ovom valu se naglašavala borba protiv seksualnog uznemiravanja i nasilja. Vrlo popularan pokret unutar ovog vala je „Me too“ koji je vrhunac popularnosti stekao 2017. godine.

Bilo je potrebno puno truda i zalaganje od strane feministica da bi postigli stanje kakvo imamo danas. Jedan od pravnih i političkih uspjeha su konvencije koje su izglasane u korist zaštite ženskih prava. Tako je 1979. godine napravljena Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena koja se obično naziva i skraćenicom CEDAW. Na snagu je stupila 3. rujna 1981. godine. CEDAW je glavni pravni mehanizam koji se bori za zaštitu ženskih prava. Konvencija je međunarodno prihvaćena ratifikacijom stranih zemalja diljem svijeta. Ratificirana je u 189 zemalja uključujući i mnoge muslimanske zemlje poput Iraka, Jordana, Indonezije,

---

⁷³ Isto, 35 str

⁷⁴ Isto, 35 str

Saudijske Arabije, Ujedinjenih Arapski Emirata i mnogih drugih.⁷⁵ Jedna od naj utjecajnih država, Sjedinjene Američke Države, nisu ratificirale ovaj dokument. Vladajući u SAD-u smatraju da su prava koja se nalaze u toj Konvenciji, a i mnogim drugim konvencijama koje štite ljudska prava, već dobro zaštićena.⁷⁶ Također, konzervativna strana i kršćanska desnica su se protivili ratifikaciji Konvencije. Neke zemlje su usvojile Konvenciju, ali navodeći dijelove dokumenta koji ne prihvaća. U dokumentu se diskriminacija definira kao:

U svrhe ove Konvencije, izraz "diskriminacija žena" označava svaku razliku, isključenje ili ograničenje u pogledu spola, što ima za posljedicu ili cilj da ugrozi ili onemogući priznanje, ostvarenje ili vršenje od strane žena, ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom polju, bez obzira na njihovo bračno stanje, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena.⁷⁷

Kao što piše u Konvenciji, ona osuđuje svaku vrstu ponašanja koje bi štetila ženi, koje bi spriječavao ili onemogućio ostvarivanje svojih temeljnih ljudskih prava. CEDAW možemo shvatiti kao međunarodni zakon koji bi trebao štiti prava žena. Unutar njega možemo naći značajke koje su prisutne i u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima poput: „1. Države članice priznaju ženama jednaka prava pred zakonom kao i muškarcima.“⁷⁸ ili „Države članice priznaju ženama i muškarcima jednaka prava u pogledu zakona o kretanju lica i slobode izbora mjesta boravka i prebivališta.“⁷⁹ Konvencija pruža viziju koja se temelji na univerzalnosti pravednijeg društva, pogotovo za žene. Pokušava se preći preko kulturnih razlika i tradicija koje postoje u različitim zemljama. Kulturne razlike se poštuju u Konvenciji, ali postoji granica što je vidljivo u članku 5.:

Države članice poduzimaju sve odgovarajuće mjere:

- (a) radi izmjene društvenih i kulturnih običaja u pogledu ponašanja muškaraca i žena da bi se otklonile predrasude, kao i uobičajena i svaka druga praksa zasnovana na shvaćanju o inferiornosti ili superiornosti jednog ili drugog spola ili tradicionalnoj ulozi muškaraca, odnosno žena⁸⁰

---

⁷⁵ Merry, S.E. (2009). *Human Rights and Gender Violence: Translating International Law into Local Justice*. Chicago: University of Chicago Press, 50 str

⁷⁶ Isto, 50 str

⁷⁷ Radin, H. Š. ur. (2009). *UN Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, 11 str

⁷⁸ Isto, 16 str

⁷⁹ Isto, br 17 str

⁸⁰ Isto, 15 str

Članak 5. je vrlo važan jer se dotiče norma i običaja unutar društva, odnosno procjenjuje ih. Bitno je iz razloga što postoje tradicije i kulturni običaji, koji su još uvijek u nekim društvima, koji mogu naštetiti ženi ili uzrokovati kršenja njenih ljudskih prava.

Kako bi se osiguralo provođenje ove Konvencije, svaka država ima dužnost poslati izvješće o usklađenosti dokumenta i stanja u zemlji svake 4 godine.⁸¹ Izvješća čitaju i o njima raspravlja jedno posebno povjerenstvo stručnjaka za to područje. Delegati iz država sastaju se u Ženevi s odborom te obavljaju razgovor o izvještaju. Konvencija ima dosta nedostataka, a jedan o njih je taj što odbor ne može natjerati zemlje da poboljšaju svoj rad u suzbijanju diskriminacije nad ženama jer CEDAW je zakon koji nema sankcije. Ova konvencija nema mogućnosti kažnjavanja. Oni djeluju kao u formalnom okviru, odnosno oni pružaju upute i ukazuju na nova shvaćanja roda i rodne diskriminacije. Isto tako, države koje su ratificirale Konvenciju mogu „lažirati“ izvješće tako što bi prekrile ili ublažile realno stanje u državi.

Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji ili poznatija pod nazivom Istambulska konvencija je konvencija koja je stupila na snagu 2014. godine. Cilj ove konvencije je suzbijanje nasilja nad ženama te u obitelji kao što možemo iščitati iz prvog članka u konvenciji:

1. Svrha ove Konvencije jest:

- a. zaštititi žene od svih oblika nasilja te spriječiti, progoniti i ukloniti nasilje nad ženama i nasilje u obitelji;
- b. pridonijeti suzbijanju svih oblika diskriminacije žena i promovirati punu ravnopravnost žena i muškaraca, uključujući i osnaživanje žena;
- c. izraditi sveobuhvatni okvir, politike i mjere za zaštitu i pomoć svim žrtvama nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (...)⁸²

Vidimo da Konvencija štiti ženina osnovna ljudska prava, ali i predviđa mjere zaštite pojedinaca koji su pretrpili nasilje. Konvencija je potpisana od strane 46 država i Europska Unija. No, dosta država je još uvijek nije ratificiralo. U Hrvatskoj je ratificirana, ali je nastao problem u Konvenciji kod definiranja roda kao društvenog konstrukta: „rod“ označava društveno

---

⁸¹ Merry, S.E. (2009). *Human Rights and Gender Violence: Translating International Law into Local Justice*. Chicago: University of Chicago Press, 51 str

⁸² Radin, H. Š. ur. (2014). *Konvencija vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilju u obitelji*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, 7 str

oblikovane uloge, ponašanja, aktivnosti i osobine koje određeno društvo smatra prikladnima za žene i muškarce;“

U ovom poglavlju sam prikazala osobe koje možemo smatrati kao jedne od najranijih začetnika ideja o ženskim pravima. Wollstonecraft je bila ispred svog vremena kada pričamo o kontekstu ženskih prava. Još uvijek vidimo utjecaj njene filozofije na moderni feminizam. Prikazala sam kako su valovi feminizma oblikovali današnje shvaćanje ženinog statusa u društvu. U sljedećem poglavlju ću pisati o feminističkom pristupu za potrebu univerzalizma te ću pokazati stavove feministica koje smatraju univerzalizmom kao problematičnim.

4. JESU LI ŽENSKA PRAVA UNIVERZALNA?

Rasprava oko ženskih prava te načina na koji se ona primjenjuju ili ne primjenjuju je široka i duga zato što postoji niz čimbenika koji su utjecali na to. Potrebno je preispitati i način na koji su stvorena današnja ljudska prava. Jedan od razloga je taj što je tradicionalna koncepcija ljudskih prava nastala na temeljima iskustava muškaraca, pogotovo muškaraca koji su posjedovali nekakvu vrstu moći. Problem je što postojeće teorije su konstruirane na muškom modelu. Bez previše sumnje možemo tvrditi da je Locke sa svojim prirodnim pravom ili osobe koje su sastavljale Opću deklaraciju o pravima kao nositelja tih prava zamišljali mušku glavu kućanstva.⁸³

Jedan dio prava postoji kako bi se zaštitila privatna sfera života, odnosno dio života u kojemu neka vrsta autoriteta ne bi imala utjecaj. Veliki problem je taj što su žene kroz povijest stavljane pod privatni dio života koji je ovisio o muškim članovima. Tako Locke daje primjer privatne dijela života – nitko se nema prava miješati u očevu odluku za koga bi se njegova kćer udala.⁸⁴ To pravo sadrži samo i jedino otac pošto je otac „vlasnik“ kćeri. Na ropstvo se gleda kao kršenje temeljnog ljudskog prava, ali u nekim dijelovima svijeta predavanje kćeri u brak u zamjeni za novce i slično ili ako muž plati svoju nevjestu bez njenog pristanka se čini potpuno u granicama normalnog.⁸⁵

Ovakav način tretiranja žena kroz povijest je doveo do uskraćivanja njenih prava. U nekim dijelovima svijeta ovakav način odnošenja prema ženama se često pravda s tradicijom i kulturom. Kroz tradiciju, žene su postale dio društva koji je nevidljiv i lišen moći. U ovom dijelu radu ću pisati o slučajevima koji pokazuju kako su ženama uskraćena temeljna ljudska prava te da njihova prava nisu univerzalna. Ovi slučajevi se najčešće pokazuju u kontekstu feministički filozofije koja smatra da bi univerzalizam trebao biti nužni koncept za ljudska prava te na taj način bi se spriječilo njihovo događanje. Pokazati ću na koji način tradicija, geografski smještaj te religija utječu na ljudska prava, odnosno ženina prava. Prikazati ću na koji način dio feminističke struje koji zastupa kulturni relativizam opravdava ovakve postupke.

---

⁸³Okin, S. M. (1998). Feminism, Women's Human Rights, and Cultural Differences. *Hypatia*, 13(2), 34 str

⁸⁴Isto, 34 str

⁸⁵Isto, 35 str

4.1. Pitanje hidžaba

U većem dijelu Europe, pogotovo zapadne Europe, postala nam je navika vidjeti žene koje se udaju ili časne sestre s dijelom tkanine koje pokrivaju glavu, odnosno velom. No, najčešće veo asociramo sa ženama koje prakticiraju islamsku vjeroispovijest. Različita su objašnjenja za izvor prekrivanja lica i kose, ali smatra se da je to običaj preuzet i prije islama. Tako možemo pretpostaviti da :

Zbog teških uvjeta nomadskog života već su predislamski Arapi željeli svoje žene zaštititi od pogleda stranaca, koji su predstavljali potencijalne neprijatelje. Različiti napadi, otimanja i silovanja bili su stalna prijetnja, pa im se činilo najboljim zaštititi žene velovima i različitim drugim pokrivalima.⁸⁶

Muslimanke najčešće nose komade tkanine koji prekrivaju glavu, a nazivaju se hidžab, nikab i al-amira. Hižab i al-amira se razlikuju po tome što se hižab sastoji od jednog dijela dok je al-amira u dva dijela.⁸⁷ Oba su pokrivala koja se koriste za vrat i kosu. Nikab je pokrivalo koje pokriva, uz vrat te kosu, i lice. Nikab većinom nose žene iz Saudijske Arabije. Postoje haljine koje se nazivaju džilbab i abaja.⁸⁸ Haljine su široke i dugačke, naglasak je da ne pokazuju oblik ženinog tijela. Čador i kimar su pokrivala koja pokrivaju kosu, ramena i vrat, a u većini slučajeva prelaze i preko koljena. Uz to ima i „burka, najrigoroznija ženska odjeća islamskog svijeta, specifična je za Afganistan.“⁸⁹ Burka je vrsta pokrivala koja sakriva svaki dio ženinog tijela.

Osim u islamskoj religiji, pokrivala za kosu i lice imaju dugu povijest predstavljanja i drugih vjera i kultura poput judaizma, hinduizma, kršćanstva i slično. No, u islamu hidžab postaje reprezentacija islamskog političkog sustava i veliki dio samog identiteta muslimanki. Postavlja se pitanje – je li veo uopće jedan od zahtjeva islamske vjere ili ne? Uzmemo li svetu knjigu za islamsku vjeroispovijest, odnosno Kuran, tamo ćemo naći tri propisa koja govore o odijevanju.⁹⁰ U jednom dijelu Muhamed propisuje svojim ženama i kćerima da pokriju svoje glave velom ne zato jer „bi im s tim uskratio slobodu već zato, jer je želio svoje žene i druge muslimanke zaštititi pred već spomenutim mogućim napadima, otimanjima i silovanjima.“⁹¹ Postoji mišljenje koje je pomalo kontraverzno da je Muhamed mislio samo na svoje kćeri i

---

⁸⁶ Harcet, M. (2008). Kuranski propisi o odijevanju kao temelj egalitarnosti u islamu. *Etnološka istraživanja*, (12/13), 192 str

⁸⁷ Isto, 195 str

⁸⁸ Isto, 195 str

⁸⁹ Isto, 195 str

⁹⁰ Isto, 192 str

⁹¹ Isto, 192 str

žene, a ne sve žene koje su unutar islamske religije. Sam cilj pokrivanja je radi toga što vjeruju kako se muškarci ne mogu kontrolirati u prisutnosti žena.

Pitanje hidžaba i ostalih pokrivala možemo gledati kroz više perspektiva. Prvi pristup je zapadnjački pristup, odnosno dio zapadnjačkog feminizma koji gleda na veo kao opresijom žena u muslimanskom svijetu. No, druga strana zapadnjačkog feminizma smatra kako bi žene trebale imati pravo na izbor hoće li nositi veo ili ne. Islamski feminizam zagovara kako je veo dio njihovog identiteta i da na taj način prakticiraju svoju vjeru.

Veći dio islamskih feministica svoju filozofiju pokazuje kroz dvije ideje, a to su - žene slobodno odlučuju da nose hidžab ili nekakvo drugo pokrivalo u javnosti i da na taj način pokazuju svoj identitet u suprotnosti drugom, odnosno zapadnom identitetu. U velikoj većini islamskih država nema velike kulture raznolikosti tako da žena može predstavljati svoju vjeru kroz pokrivalo za glavu. U ponekim državama, poput Afganistana, Jemena, Irana i slično, hidžab je obavezan. Čak je i zakonski reguliran. Tako da se veo nameće kao nužnost u životu žene, a ne kao slobodna opcija. Moramo imati na umu, žena i da se odluči ne nositi pokrivalo za glavu u islamski dominantnoj državi koja nije zakonski regulirala hidžab, morati će trpjeti društvene posljedice koje idu uz to. U ranijem dijelu ovoga poglavlja, prikazala sam kako u Kuranu nije nigdje izričito propisano kako bi se muslimanka trebala oblačiti. Takvi propisi i zahtjevi su propisani od tumačenja teksta Kurana s muške strane unutar islamske vjere. Tako da je teško govoriti o slobodi i pravima žena u takvom okruženju.

Prvi pristup koji dolazi od zapadnog feminista govori kako je hidžab simbol opresije nad ženama. U tom slučaju možemo uzeti Francusku kao primjer. Tijekom početka 21. stoljeća dolazi do sve većeg širenja granice EU, a rezultat toga je i sve veći dolazak imigranata u zemlju. Radi toga dolazi do novog definiranja državnog sekularizma: „Na temelju njihovih zaključaka 2004. godine donesen je zakon o zabrani nošenja znakova ili odjeće koji upadljivo iskazuju religijsku pripadnost učenika. Time se, uz istaknute simbole ostalih religija, jasno sprečava nošenje svih oblika muslimanskih marama u francuskim školama.“⁹² Cilj ovakvog zakona su bila muslimanska pokrivala za lice i kosu, ali obuhvaća i kršćanske križevi i židovski kape. Rasprava oko hidžaba je uzrokovala pitanja kroz sve dimenzije republikanskog ideala sekularizma u Francuskoj – jednakost, sloboda i bratstvo.⁹³ Prvo pitanje koje se postavlja kroz jednakost je – je li religijska neutralnost javnosti dobar način da se iskaže poštovanje svih

---

⁹² Družetić, I. (2013). Francuska zabrana muslimanske burke i njezini odjeci u hrvatskim medijima. *Studia ethnologica Croatica*, 25 (1), 210 str

⁹³ Laborde, C. (2008). *Critical Republicanism: The Hijab Controversy and Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 8 str

građana na jednak način? Drugo pitanje je kroz slobodu – treba li država sudjelovati u dizanju djeca u religiji u kojoj su odrasli? Treće pitanje je kroz bratstvo – hoće li se priznavanje religijski i kulturnih razlika negativno odraziti na građansku lojalnost građana?⁹⁴ Iz ove rasprave je iznesen zakon iz 2011. godine u kojoj su zabranjena pokrivala za lice, odnosno burke u javnosti u cilju javne sigurnosti. Cecile Laborde je iznijela svoje mišljenje o raspravi u knjizi gdje zastupa kritičku republikansku građansku teoriju. Smatra kako republikanski sekularizam ne postavlja zahtjev za uklanjanje vjerskih obilježja unutar škola.⁹⁵ Isto tako, zabrana pokrivala za glavu ne ide u korist ženine emancipacije. Građanska solidarnost bi se trebala temeljiti na društvenoj jednakosti. Republikanizam bi trebao predstavljati osnovu ideala egzaltiranog, socijaldemokratskog i progresivnog društva.⁹⁶ Unutar takvog društva svi građani bi imali osnovni, ali snažni položaj koji bi se iskazao kroz politički glas, materijalne mogućnosti, jednake šanse te intersubjektivno priznavanje jedne druge kao jednake.⁹⁷ Veliku štetu odnosa između ljudi zadaje nejednakost u uvjetima te društvena percepcija religijskih i društvenih razlika. No, dobar politički sustav bi trebao biti u stanju uspješno odbiti takve probleme. Laborde smatra kako je potrebno dozvoliti građanima religijska obilježja unutar javnih prostora te škola.⁹⁸ Pripadnici vjerskih manjina, u ovom slučaju muslimani, imali bi više koristi od sekularizma, ali uz uvjet da se shvati kao izgradnja kršćanski nepristrane te neutralne sfere koja bi omogućila jednakost svih građana.⁹⁹ Nadalje, Laborde kaže kako manjinama ide u prilog politika i praksa koja promovira slobodu. Sloboda koja ima obilježje kulturne neutralnosti te koja se bori protiv dominacije jedne skupine nad drugom (npr. patrijarhalne tradicije).¹⁰⁰

Obrazloženje francuske zabrane se temelji na poboljšanja rodne ravnopravnosti od strane vlade kako bi se zaštitila žena od patrijarhalnih praksi koje pokušavaju umanjiti njenu slobodu. Ovakva presuda bi se mogla protumačiti kao pokazatelj muslimanskih žena u svojstvu pasivne žrtve patrijarhalne tradicije. Žene koje nose burku se prikazuje kao neuke osobe koje ne razumiju posljedice nošenja takvih pokrivala. Ova zabrana bi trebala osloboditi žene od takve tradicije. Problem je u tome što ova ideja pretpostavlja objektivni ideal za svaku ženu koje se temelji isključivo na iskustvima zapadnih žena. Ovakav pristup pokazuju drugu krajnost kada je riječ o ženskim pravima jer: „Ipak, kada je riječ o pravima redovita meta napada jest sama praksa nošenja burke ili nikaba, a vrlo rijetko njihovo ugrožavanje zbog oduzimanja uvjeta koje

---

⁹⁴ Isto, 9 str

⁹⁵ Isto, 254 str

⁹⁶ Isto, 254 str

⁹⁷ Isto, 254 str

⁹⁸ Isto, 255 str

⁹⁹ Isto, 256 str

¹⁰⁰ Isto, 256 str

neke muslimanke smatraju potrebnima za ravnopravno sudjelovanje u društvenom životu.“¹⁰¹
I u jednom i drugom slučaju ograničena su ženska prava.

---

¹⁰¹ Družetić, I. (2013). Francuska zabrana muslimanske burke i njezini odjeci u hrvatskim medijima. *Studia ethnologica Croatica*, 25 (1), 223 str

4.2. Žensko genitalno sakaćenje

Žensko genitalno sakaćenje je postupak u kojem se odstranjuje bilo koji dio tkiva vezanog za ženske genitalije. Taj proces se izvodi radi religioznog ili kulturnog cilja. U nekim kulturama se to naziva i žensko obrezivanje, a poznatiji je pod kraticom FGM (*female genital mutilation*). Pretpostavlja se da je ovaj običaj star oko 2500 godina, a sama svrha nije točno poznata. Nije poznato u kojem periodu je poprimio religijska obilježja. Postoje više načina FGM, a posljedice mogu biti:

Postupak sakaćenja najčešće se provodi na djevojčicama od 4 do 8 godina starosti, a nešto rjeđe među starijima. Medicinske posljedice ovise o ozbiljnosti zahvata i uglavnom nastaju prilikom izvođenja sakaćenja drugog i trećeg tipa. Kratkoročne posljedice, od kojih većina može biti fatalna, jesu ekstremni bolovi i šok prilikom zahvata, intenzivno fatalno krvarenje, različite ozbiljnije infekcije. Dugoročne posljedice uključuju ozbiljno oštećenje vanjskog reproduktivnog sustava, dugoročne infekcije, razvoj cisti, komplikacije u trudnoći i pri rađanju, poteškoće pri menstruaciji te cijeli niz psiholoških posljedica.¹⁰²

Ovaj proces se najčešće izvodi u zemljama afričkog kontinenta, no raširio se i na druge zemlje svijeta poput zemlje Bliskog istoka. U posljednje vrijeme zbog stalnih imigracija proširio se i na Francusku, SAD-e, Ujedinjeno Kraljevstvo i slično. Temelje ne nalazimo u kršćanskoj niti islamskoj religiji.

Za osobe koje izvode FGM, on označava važan obred „prijelaza“ koji je religijski motiviran. Roditelji koji odluče odbiti izvršenje obreda na svojem djetetu mogu mu zadati ozbiljne društvene posljedice. Društvo može dovesti do izopćenja žene radi toga. Veliki broj žena koji je uključen u ovu praksu smatra ovaj postupak kao „normalnim“ dijelom života. Osim što ga smatra kao normalnim, starije žene i inzistiraju na njemu. Razlog možemo naći u stoljetno dugoj tradiciji koja je postala sastavni dio kulture. Obred označava prijelaz curice u odraslu ženu. Pobornici ovakvog običaja opravdavaju ga na temelju kulture i tradicije. Sylvia Wynter je jedan od pobornika te zastupa poziciju u kojoj brani FGM tako što smatra kako je on dio afričkog identiteta žene i na taj način se bore protiv europskog imperijalizma.¹⁰³ Fuambhai Ahmadu je izjavila kako dolazi iz države (Sierra Leone) u kojoj su obredi obrezivanja i za mušku i žensku

¹⁰² Babel, K. i Šehić, E. (2009). Žensko genitalno sakaćenje - etički pogled. *Čemu*, VIII (16/17), 235 str

¹⁰³ Coomaraswamy, R. (2002). Are Women's Rights Universal? Re-Engaging the Local. *Meridians*, 3(1), 10 str

djecu normalizirani i institucionalizirani u samu srž društva. Obred je sastavni i centralni dio kulture i tradicije u kojem djevojčica prelazi u ženu.¹⁰⁴

Nužnost ove prakse je utemeljena na potrebi održavanja kulturnih normi. Neke kulture vjeruju da je potrebno napraviti FGM u 7. mjesecu trudnoće tako da dijete ne bi umrlo ili se ne bi duhovno „oštetilo“ ako dotakne određeni dio ženskih genitalija. U nekim dijelovima društva, muškarci se ne žele vjenčati sa ženama koje nisu prošle kroz taj proces. Obred bi trebao osigurati djevičanstvo i čistoću žene od „prljavih“ misli koji bi mogle ugroziti muškarca, obitelj ili čak cijelo pleme. Neke kulture smatraju da je proces nužan radi higijene žene što je naravno u potpunoj suprotnosti od stvarnosti.¹⁰⁵

Veliki broj vlada zemlja u kojem se FGM izvršava su odlučili prihvatiti ovu praksu kao dio tradicije ili slijede politiku nemiješanja. Posljedica takve politike je učvršćivanje i napredovanje ove tradicije kroz društvo. Ovo se događa čak i u zemljama koje su ratificirale CEDAW kao Kenija i Nigerija.¹⁰⁶

Teško je o FGM govoriti kao slobodnom izboru kojeg bira osoba radi svojeg identiteta jer se izvršava na djevojčicama od 4 do 8 godina. Roditelji odlučuju o tome hoće li se izvesti to na njima ili ne. U toj dobi su još uvijek djeca koja ne mogu razmišljati na jednak način kao i odrasli. Većina njih nije ni ušla u pubertet, a nisu im se razvili dijelovi mozga koji su odgovorni za kognitivne procese. Tako da „ovaj argument bi se možda mogao razmatrati kad je u pitanju izvršavanje ove prakse na odraslim osobama, no inače ne drži vodu.“¹⁰⁷ Potpuno razvijena odrasla i odgovorna osoba, i fizički i psihički, ima pravo raditi sa svojim vlastitim tijelom što god želi. Uz to, ovakav postupak više, odnosno potpuno škodi zdravlju žene nego što pridonosi u društvenom i kulturnom smislu. U ranijem dijelu ovoga poglavlja sam nabrojala koliko je ustvari opasan ovaj zahvat. U zdravstvenom smislu ne postoje pozitivne posljedice ove tradicije. Fauziya Kassindja je podijelila svoje iskustvo s FGM o kojem govori kao najgorem i najokrutnijem obliku forme patrijarha nad ženama.¹⁰⁸ Ona je pobjegla iz države Togo i zatražila azil u SAD-u.

Feministički pristup smatra kako je „glavna svrha te prakse zapravo bi bila ograničavanje ženske seksualnosti, dehumaniziranje i svođenje žene na objekt kojim se manipulira naročito u

---

¹⁰⁴ Isto, 10 str

¹⁰⁵ Mountis, E.G. (1996). Cultural Relativity and Universalism: Reevaluating Gender Rights in a Multicultural Context. *Penn State international law review*, 15, 124 str

¹⁰⁶ Isto, 126 str

¹⁰⁷ Babel, K. i Šehić, E. (2009). Žensko genitalno sakaćenje - etički pogled. *Čemu*, VIII (16/17), 237 str

¹⁰⁸ Coomaraswamy, R. (2002). Are Women's Rights Universal? Re-Engaging the Local. *Meridians*, 3(1), 10 str

svrhu ugovorenih brakova.“¹⁰⁹ FGM se direktno protivi CEDAW-a. Osim što se protivi CEDAW-a, ova praksa sadrži kršenje osnovnih ljudski prava koja su sadržana u Konvenciji. Svaka osoba bi trebala biti slobodna od ikakve forme mučenja. Tradicija i kultura, u ovom slučaju, igraju ulogu u opravdanju kršenja ženskih prava.

---

¹⁰⁹ Babel, K. i Šehić, E. (2009). Žensko genitalno sakaćenje - etički pogled. *Čemu*, VIII (16/17), 237 str

4.3. Reproduktivno pravo – pravo na pobačaj

Reproduktivna prava su proglašena jednim od temeljnih ljudskim pravima i u regionalnim i u međunarodnim okvirima. Ona spadaju u novija prava, odnosno četvrtu generaciju ljudskih prava. U posljednje vrijeme sve češće čujemo rasprave koje su vezane uz ovu temu kako u SAD-u, tako i u drugim zemljama Europe. Promocija i poštivanje reproduktivnih prava igraju veliku ulogu u poboljšanju zdravlja pojedinaca. Isto tako su u službi borbe za ravnopravnost ljudi. Općeprihvaćena činjenica je da svaka osoba ima pravo tražiti svoja reproduktivna prava, no samo ostvarivanje tih prava u specifičnim situacijama može dovesti do problema. Emancipacija žena ne usredotočuje se samo na ekonomske, pravne i društvene puteve već i zdravstvene. Važno je da žena ima pravo kontrolirati svaki aspekt svojega života, pogotovo onoga koji utječe na kvalitetu njenog života i zdravlja. Svaka žena (i muškarac) bi trebala imati pristup informacijama te zdravstvenim uslugama koje bi zaštitile njeno zdravlje.

Reproduktivno pravo nije jedno jedinstveno pravo već je to skup prava. Samo neka od njih su:¹¹⁰

a. Pravo na prekid trudnoće

Zakonom je uređen postupak koji osigurava slobodu o odlučivanjem za prekidom trudnoće. Isto tako je regulirano do kada žene može izvršiti prekid trudnoće.

b. Pravo na planiranje obitelji

Osobe sadrže prava u kojem odlučuju hoće li imati djece, koliko će ih imati te kada će ih imati.

c. Pravo na zdravstvenu zaštitu

Obuhvaća se skup zdravstvenih zaštita koja uključuju prava na lijekove, pravo na bolničku zaštitu i slično.

d. Pravo na osobnu slobodu te sigurnost

e. Pravo na privatnost

f. Pravo na ravnopravnost

Fokus ovog dijela rada biti će na pravu koji je vezan uz pobačaj. Pobačaj ili abortus je prekid trudnoće, odnosno uklanjanje fetusa iz maternice trudnice.¹¹¹ U Hrvatskoj pobačaj se smije

---

¹¹⁰ Pillai Aneesh, V., Konstruba, A. (2021). Women's Reproductive Rights and Their Scope under International Legal Frameworks. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 8, 20 str

¹¹¹ Isto, 23 str

izvesti do 10 tjedna trudnoće dok u pojedinim državama u SAD-u se smije i do 3 mjeseca trudnoće.

Rasprava oko abortusa je u svojoj srži ustvari rasprava o pojmu osobe, odnosno kada se postaje osoba i da li bi fetus trebao dobiti status osobe. Strana koja se protivi abortusu najčešće sebe naziva *pro-life*. Njihovo stajalište je da život počinje sa začecem i da bi se na fetus trebalo gledati kao i na rođenu djecu. Oni smatraju da je sam čin abortusa jednak ubojstvu:

Čini se kako je stav protivnika pobačaja veoma jasan: fetus je osoba od samog početka te je posljedično pobačaj jednak ubojstvu nevine osobe. Prava fetusa kao osobe nadilaze bilo koja druga prava, pa čak i prava majke na vlastit život.¹¹²

Veliki utjecaj na razvoj misli o pobačaju je definitivno imala religija. Kršćanstvo i islam dijele jednak stav o abortusu. Za Katoličku Crkvu postupak pobačaja je smrtni grijeh jer se radi o ubojstvu nevine osobe. Čak i u situaciji u kojoj je ugrožen život majke, Crkva smatra da se ne smije stavljati jedno pravo na život iznad drugoga. Zemlje u kojima nema velike sekularizacije abortus je zakonski zabranjen ili dopušten samo u slučajevima gdje je u opasnosti život majke, a neke od njih su Meksiko, Brazil, Poljska, Argentina, Tajland i mnoge druge. Dok je u zemljama poput Egipta, Madagaskara, Iraka, Senegala, Angole, Konga, Nikaragve te Haitija potpuno zabranjen.

Feministička strana smatra kako je abortus temeljno ljudsko ženino pravo. Svaka žena bi trebala imati autonomiju i pravo nad svojim tijelom. Sama zabrana abortusa ne bi dovela do smanjenje tog postupka nego do povećanja ilegalnog i nesigurnog načina rješavanja trudnoće. Isto tako „(...) nametanje istine kako je ona shvaćena unutar jedne doktrine građanima koji prihvaćaju drukčije koncepcije dobra, što se u pluralističkim društvima može okarakterizirati kao opresija što je oprečno idejama na kojima se zasnivaju moderne zapadne demokracije.“¹¹³ Religija se ne bi trebala koristiti u svrhu nametanja i opravdanja kršenja ženskih prava.

---

¹¹² Malbašić, A. (2017). *Pobačaj i prava žene*. Završni rad. Rijeka: Sveučilište Rijeka, 5 str

¹¹³ Zelić, N. (2007). Javni um i pravo na pobačaj. *Politička misao*, 44 (2), 67 str

4.4. Ubojstvo iz časti

Ubojstva iz časti (*honor killing*) je ubojstvo najčešće žene od strane muškog dijela obitelji.¹¹⁴ Može biti muž, otac, brat i slično. Ovaj tip ubojstva je utemeljen na sustavu vjerovanja koji je određen s specifičnim društvenim i vjerskim principima. U takvim zajednicama sam koncept časti je vrlo važan. Članovi obitelji koji iznevjere obiteljsku čast su žrtve ubojstva iz časti. Ubojstvo iz časti možemo naći u više država i na svim kontinentima, ali najčešće su iz područja Južne Amerike, Afrike i Bliskog istoka. Ono što je zajedničko svim žrtvama je to da su zlostavljani od strane obitelji do te krajnosti da sami sebi oduzmu život ili su ubijeni. U većini slučajeva ne postoji sudska odluka o krivnji ubojice.

Povijesno nije moguće odrediti kako i odakle je ova praksa nastala. Neki znanstvenici vjeruju da je potekla iz društva koja su smještena u južnoj Aziji i Bliskom istoku. Postoje zapisi koji govore o ubojstvu iz časti stari oko 2000 godina u Pakistanu. Unatoč trudu i naporima aktivista za ženska prava, tisuće žena diljem svijeta strada radi ovog fenomena.

Jedan od razloga zašto je žena žrtva ubojstva iz časti je kada se protivi željama obitelji odbijajući dogovoreni brak. Obitelj koja dogovara brak riskira sramota javnosti ako žena ne prihvati tu ponudu. U slučaju ako žena prihvati dogovoreni brak, a kasnije zatraži razvod to bi isto bio jedan od mogućih razloga za ubojstvo. Na taj način sramoti svoju obitelj. U mnogim kulturama žrtve silovanja suočavaju se s teškim nasiljem koje uključuje i ubojstvo od strane svoje obitelji ili rodbine. Silovane žene u takvim društvima se smatraju kao žene koje su donijele sramotu svojim obiteljima, pogotovo u slučajevima gdje žrtva zatrudni. Ženu se direktno okrivljuje. Žena može obeščastiti obitelj i ako postoje „glasine“ o mogućoj bračnoj prevari.

Članovi društva u kojem su ubojstva iz časti normalizirana najčešće su patrijarhalno konstruirane. Čast je duboko ukorijenjena u takvim obiteljskim strukturama, kao i u samom društvu. Ponašanje i aktivnost žene odražava ugled cijele obitelji. Veliki problem je taj što u takvim društvima još uvijek se na žene gleda kao privatno vlasništvo muža ili oca. Ovaj fenomen, koji se događa i dan danas, je pokazatelj koliko još društvo, u okvirima ženskih prava, treba napredovati.

---

¹¹⁴ Dailey, J. Douglas and Singh, . Raghu N. (2016, August 3). *honor killing*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/honor-killing>

4.5. Obrana kulture i tradiciji – feministički pristup kulturnog relativizma

U ovom dijelu rada ću pokazati neke od najčešćih odgovora koji se upućuju na kritike o tradiciji i kulturi. Kroz slučaje koje sam prikazala u ranijem dijelu teksta, u oprečnom položaju stoji feminizam i tradicija. U većini slučajeva feminizam koji kritizira tradiciju i kulturu se naziva liberalni ili zapadnjački feminizam. Liberalni feminizam kritizira tradiciju i kulturu kao opravdanje za ograničavanja temeljnih ženskih prava te nasilja nad njima. No, postoji i druga strana ove rasprave koja smatra da multikulturalizam nije nužno loš za žene. Jedan dio feministkinja tvrdi kako se unutar univerzalističkih normi krije imperijalizam te predrasude za načela koja nisu normalizirana u zapadnjačkom svijetu.

Najčešća kritika kulture je da se spominje u kontekstu pravdanja nasilja nad ženama ili djeci. Kulturni argument dolazi uvijek kako obrana koja se postavlja za razne slučajeve poput prisilnog braka, FGM, ubojstvo supruge i slično. U svojem članku Katha Pollitt postavlja pitanje – čija kultura i kako znamo običaje?¹¹⁵ Daje nam primjer: ako kineski imigrant ubije svoju ženu koja je navodno bila nevjerna i za svoju obranu kaže kako je to jednostavno način rješavanja ovakvih slučajeva kod njih „doma“. Kako znamo da je ovaj argument valjan i da se temelji na stvarnim činjenicama? Kako znamo da se takvi problemi rješavaju na taj način u modernoj Kini? Kina je vjerojatno prošla kroz razne društvene i kulture promjene kroz nekoliko desetljeća. Kako smo sigurni da su takvi postupci još uvijek dijelovi kineske kulture?¹¹⁶

Bonnie Honig govori o obrani tradicije unutar religije i kaže kako se uvijek predstavlja da judaizam, islam i kršćanstvo nastoje kontrolirati ženinu seksualnost i na taj način je ograničiti, a nikad se ne spominje da taj tretman imaju i muškarci. Hidžab i ostala pokrivala za lice i tijelo su uvijek na meti napada liberalnih feministica, ali to je način na koji se „upravlja“ i jedan i drugi spol.¹¹⁷ Mnoge muslimanske feministkinje smatraju da je nošenje vela način na koji se mogu uklopiti u današnji stil života (pogotovo u zapadnim civilizacijama) i obavljati svoje dužnosti, a da ostanu u okvirima svoje vjere.¹¹⁸ Honig govori kako liberalne feministice se previše oslanjaju na vlastita iskustva do te mjere da ne čuju glasove ostalih žene u različitim kulturama. Trebali bi učiti jedni od drugih, a ne kritizirati nepoznato.¹¹⁹

---

¹¹⁵Pollitt, K. (1999). Whose Culture?. U: J. Cohen, M. Howard & Nussbaum, Martha C. *Is Multiculturalism Bad for Women?*. Princeton: Princeton University Press, 28 str

¹¹⁶ Isto, 28 str

¹¹⁷ Bonig, B. (1999). "My Culture Made Me Do It". U: J. Cohen, M. Howard & Nussbaum, Martha C, *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton: Princeton University Press., 37 str

¹¹⁸ Isto, 38 str

¹¹⁹ Isto, 40 str

Sander Gilman u svojem članku govori kako se na žene gleda kao „slobodne“ jedino kad se odreknu „barbarski“ rituala. To je jedan od zahtjeva kako bi se uklopile u moderni svijet. Zapadne feministice smatraju kako žene i ostali mogu biti sretne jedino ako se odvoje od praksi koje su vezane uz kulturu. U većini slučajeva liberalne feministice same rade razliku između toga što su dopustive prakse, a što nedopustive na temelju toga što one smatraju da je „normalno“.¹²⁰ Ne pitajući žene koje su unutar takvih tradicija, označavaju njihovu kulturu kao „barbarski“. Kroz takav pogled prikazuje te žene kao pasivne žrtve vlastite tradicije.

U ovom dijelu rada sam pisala o slučajevima koji prikazuju ženino stanje u današnjem svijetu. Feministice, kada pričaju o potrebi univerzalnih normi, navode pokazne primjere kao razlog. Pisala sam o pitanju hidžaba, FGM, ubojstvo iz časti i pravo na pobačaj. No, postoji i drugo stajalište. Feministkinje koje brane kulturni relativizam smatraju da je univerzalizam problematičan jer zanemaruje iskustva žena iz drugih kultura. Većinom se sve temelji na iskustvima žena iz zapadne kulture. U sljedećem poglavlju ću pokazati filozofiju od Marthe Nussbaum. Ona je uspjela spojiti pristup univerzalizma, ali je u vidu imala kulturne razlike te teorijske pristupe ljudskih prava.

---

¹²⁰ Gilman, S. (1999). "Barbaric" Rituals?. U: J. Cohen, M. Howard & Nussbaum, M. C. *Is Multiculturalism Bad for Women?*. Princeton: Princeton University Press, 54 str

5. JE LI MOGUĆ SPOJ FEMINIZMA I UNIVERZALIZMA?

Kulturni relativizam predstavlja prepreku kada je riječ o univerzalizmu u pogledu ljudskih prava, a do najviše nesuglasica dolazi kada pričamo o ženskim pravima. Postoji previše različitih kultura i tradicija koje postavljaju svoje norme i principe da bi postojao nekakav zajednički jezik u toj raspravi. U ovom dijelu rada ću pokazati da postoji drugačiji pristup koji uspijeva opravdati univerzalističke norme za poboljšanje primjene ljudskih prava pa tako i za ženska prava. Pisat ću o teoriji koja se temelji na ljudskim sposobnosti od Marthe Nussbaum.

Martha Nussbaum je američka filozofkinja, rođena 06. svibnja 1947. godine, najpoznatija po radu unutar antičke filozofije, moralne psihologije, etike, feminističke filozofije, političke filozofije, filozofije prava i slično.¹²¹ Bavi se promoviranjem i poboljšanjem ljudskih prava, prava LGBTQ+ zajednice, prava životinja, prava žena i slično. Jedan dio njene filozofije se bavi emocijama i osjećajima gdje im daje centralnu ulogu unutar svoje moralne filozofije. Završila je fakultet na Sveučilištu New York, a doktorirala je na Harvardu gdje je neko vrijeme i predavala. Trenutno radi kao redovna profesorica Sveučilišta Chicago. Neka od poznatijih djela Nussbaum su: *Women and Human Development: The Capabilities Approach*, *Essay on Philosophy and Literature*, *The Therapy of Desire: Theory and Practice in Hellenistic Ethics*, *Political Emotions: Why Love Matters for Justice...*¹²²

Nussbaum je svoj rad, koji se temelji na ljudskim sposobnostima, počela razvijati kada je bila uključena u projekt koji se bavio kvalitetom života ljudi. U taj projekt su bili uključeni brojni ekonomski i filozofi u ime World Institute of Development Economics Research of the United Nations University. Nakon toga projekta nastavila je razvijati svoj pristup ljudskim sposobnostima.

Primijetila je kako ženama diljem svijeta nedostaju osnovni temelji koji su ključni za dostojanstven život. Ženama se ne daju jednaka prava kao muškarcima, a u nekim slučajevima im se i potpuno uskraćuju prava. U ponekim državama, ženama je zabranjeno kretanje bez muškog skrbnika ili su prisiljene na udaju. One će prije biti fizički, psihički i seksualno zlostavljane nego muškarci. Žene imaju manje mogućnosti kada je riječ o obrazovanju. Manje zarađuju nego muškarci, iako je u nekim državama zakonski regulirana jednaka plaće za oba spola. Susreću se sa rodnom diskriminacijom tijekom zaposlenja i prolaze kroz više poslovnih

---

¹²¹ Duignan, B. (2022, May 2). *Martha Nussbaum*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Martha-Nussbaum>

¹²² Isto

prepreka nego muškarci. I ako dobiju posao, moraju strahovati od otkaza ako bi htjele podignuti obitelj. Osim na poslu, moraju raditi i kod kuće, tako zvani dvostruki radni dan koji se ne plaća.¹²³ Ovakvi nedostaci su posljedica samo činjenicom što su žene pa čak i državi koja je demokratski uređena gdje bi svi ljudi trebali biti jednaki.¹²⁴

Zato Nussbaum predlaže politiku – internacionalnu i ekonomsku – koja bi se trebala temeljiti na feminizmu kako bi se riješio problem s kojim se žene susreću svaki dan. Smatra kako: „Društvo – koje Nussbaum opisuje kao liberalno političko društvo – trebalo bi svim ljudima, građanima, pripadnicima društva osigurati određenu podršku u ostvarivanju okolnosti za dostojan ljudski život.“¹²⁵ Sam pristup je filozofski pristup te bliska forma političkog liberalizma. Nussbaum koristi ovaj pristup kao djelomičnu teoriju pravednosti. Cilj ovog pristupa je pružiti filozofski temelj za ustavna načela koja bi vlade trebale ukomponirati i provoditi jer bi to predstavljao minimum onoga što je potrebno za vođenje dostojanstvenog ljudskog života.¹²⁶

Pristup temeljen na sposobnostima je potpuno univerzalan, a to znači da sposobnosti vrijede za sve ijednog građana u svim nacijama diljem svijeta te se koristi kako bi se ocijenila vrijednost individualne dobrobiti i društvenih odnosa. Pristup bi trebao osigurati jednako ophođenje prema svim pripadnicima društva, ali i dovesti do pozitivnih promjena tamo gdje je potrebno. Žene su ovdje ključan dio priče jer se upravo prema njima ponaša kao građanima manjeg vrijednog statusa.¹²⁷ Nussbaum vjeruje da može spojiti univerzalne norme i feminizam, iako je feministička filozofija skeptična prema konceptu univerzalizma. Smatra kako možemo primijeniti feministički univerzalizam bez karakteristika imperijalizma te da imamo na umu kulturne razlike.

Ovaj pristup se temelji na pristupu o funkcijama i sposobnosti koji je razvio ekonomist Amartyja Sen. On je smatrao da se kvaliteta života ne može mjeriti na temelju resursa nego da bi se trebali pitati što smo sposobni učiniti i biti. Potrebno je raditi na uklanjanju prepreka kako bi imali što veću slobodu živjeti onakav život kakav bi htjeli živjeti.¹²⁸ Oboje se slažu kako postoji potreba za univerzalnim normama, ali Sen nikada nije direktno iznesao argument protiv

---

¹²³ Nussbaum M. C. (2000). *Women and human development : the capabilities approach*. Cambridge University Press, 1 str

¹²⁴ Isto, 4 str

¹²⁵ Kolednjak, M. (2021). *Etički aspekti u djelu Marthe Nussbaum*. Disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 7 str

¹²⁶ Nussbaum M. C. (2000). *Women and human development : the capabilities approach*. Cambridge University Press, 5 str

¹²⁷ Isto, 6 str

¹²⁸ Isto, 8 str

relativizma. Razlika između Sena i Nussbaum je u tome što Sen nikada nije dao popis sposobnosti.

U teoriji sposobnosti naglasak je na svaku osobu individualno, odnosno svaka osoba je cilj po sebi. Teorija ne mari za ukupni prosjek. U središnjem dijelu sadrži izbor i slobodu. Bitno je da svaka osoba ima izbor mogućnosti od kojega može slobodno izabrati te sami konstruirati vlastitu koncepciju života. Nussbaum, kao i Sen, se pita što je svaka osoba sposobna učiniti i što je svaka osoba sposobna biti?¹²⁹ Ovaj pristup gleda na svako ljudsko biće kao vrijednim da posjedu ljudsko dostojanstvo te da živi u skladu s njim.

Kako uopće Nussbaum definira sposobnosti? Sposobnosti možemo definirati kao neku vrstu slobode, odnosno to su sposobnosti koje se nalazu u čovjeku, a uključuju slobodu biranja mogućnosti. Ta mogućnost je kreirana na temelju spajanja osobnih sposobnosti te socijalnog, političkog i ekonomske okoline.¹³⁰ Uzmimo primjer slobode govora. Sloboda govora uključuje određenu vrstu obrazovanje, određenu vrstu edukacije o slobodi govora te neku vrstu političkog obrazovanja. Obrazovanja spada pod unutarnje sposobnosti. Isto tako, uključuje i društvene norme koje spadaju pod okolinu. Osoba može biti adekvatno obrazovana, ali može doći do slučaja da se ta osoba nalazi unutar društva koje zbog nekih karakteristika koje posjeduje osoba, ne dozvoljava slobodan govor. Neka društva imaju određene predrasude prema ženama, pa iz tog razloga žene nemaju sposobnost slobodnog govora.

Uz termin sposobnosti, važan je koncept funkcije. Funkciju možemo opisati kao aktivnu realizaciju jedne ili više sposobnosti, odnosno ostvarena sposobnost je funkcija. Razliku između funkcije i sposobnosti najbolje možemo opisati primjerom - čovjeka koji gladije i čovjeka koji posti. Prva osoba je osoba koja je smještena u Etiopiji i gladije jer nema šta za jesti. Druga osoba je osoba koja posti iz nekakvih religijskih razloga. Obje osobe nemaju funkciju dobro nahranjene osobe, no postoji razlika. Oni imaju različitu slobodu u biranju ne ispunjenja funkcije. Prva osoba nema sposobnosti da ispuni funkciju nahranjene osobe dok druga osoba, koja slobodno bira ne jesti, ima sposobnost da ispuni tu funkciju.

Ovo je lista sposobnosti koju daje Martha Nussbaum koja je uvijek otvorena na izmjenju:¹³¹

---

¹²⁹ Isto, 71 str

¹³⁰ Kolednjak, M. (2021). *Etički aspekti u djelu Marthe Nussbaum*. Disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 7 str

¹³¹ Nussbaum M. C. (2000). *Women and human development : the capabilities approach*. Cambridge University Press, 78-80 str

1. **Život**

Biti sposoban živjeti do kraja ljudskog života koji bi trebao biti normalne duljine, odnosno ne umrijeti prerano. Ili ne umrijeti prije nego što život nije postao takvim da ga nije vrijedno živjeti.

2. **Tjelesno zdravlje**

Biti sposoban imati dobro zdravlje. Unutar ove sposobnosti je uključeno i reproduktivno zdravlje, adekvatna ishrana i adekvatan zaklon.

3. **Tjelesni integritet**

Biti sposoban kretati se slobodno te imati autonomiju nad vlastitim tijelom, odnosno biti siguran od napada, a to uključuje i seksualni napada, seksualno iskorištavanje i obiteljsko nasilje. Imati izbor za seksualno zadovoljstvo i pravo izbora u pitanju reprodukcije.

4. **Osjet, imaginacija i misao**

Biti sposoban koristiti osjete, imaginaciju, mišljenje te rasuđivanje. Tu sposobnost činiti na način koji je informiran i kultiviran adekvatnim obrazovanjem. Obrazovanje uključuje čitanje, osnovna matematika i znanstvena praksa. Biti sposoban koristiti imaginaciju i misao u vezi s iskustvom. Biti sposoban kreirati vlastite radove i događaje po svojem izboru, religiji, glazbeno i slično. Biti sposoban koristiti vlastiti um na način da je zaštićen garancijom slobode izražavanja s poštovanjem u političke i umjetničke svrhe. Biti sposoban biranja vlastite religije. Biti sposoban tražiti krajnji smisao života, ali na svoj jedinstveni način. Biti sposoban imati iskustva uživanja i izbjegavati nepotrebnu bol.

5. **Emocije**

Biti sposoban vezati se uz stvari i druge ljude. Biti sposoban voljeti one koji vole i brinu o nama te tugovati radi njihovog odsustva. Općenito, voljeti, žaliti se, osjećati čežnju, zahvalnost i opravdanu ljutnju. Emotivni razvoj ne bi trebao biti ugrožen osjećajem straha ili anksioznosti, ili traumatskim događajima poput zlostavljanja ili zanemarivanja.

6. Praktični um

Biti sposoban formirati koncepciju dobra i uključiti se u kritičku refleksiju o planiranju života.

7. Pripadnost

a) Biti sposoban živjeti s drugim ljudima te prepoznati i pokazati brigu za ostala ljudska bića. Biti sposoban uključiti se u različite oblike društvene interakcije. Biti sposoban zamisliti sebe u situaciji nekoga drugog i pokazati empatiju prema njihovoj situaciji. Imati sposobnost za pravdu i prijateljstvo

b) Imati društvenih temelja samopoštovanja i ne ponižavanja. Biti sposoban da budemo tretirani kao ljudsko biće s dostojanstvom čija je vrijednost jednaka drugima. Ovo minimalno povlači osiguranje protiv diskriminacije na temelju spola, rase, seksualne orijentacije, religije, kaste, etniciteta, nacionalnog porijekla. Na poslu, biti sposoban raditi kao ljudsko biće, koristiti praktični razum i ulaziti u smislene odnose s drugim radnicima.

8. Druge vrste

Biti sposoban živjeti s obzirom na druge vrste – životinje, biljke i svijet prirode. Biti sposoban brinuti se za njih.

9. Igra

Biti sposoban se smijati, igrati i uživati u rekreacijskim aktivnostima.

10. Kontrola nad vlastitom okolinom

a) Politička

Biti sposoban učinkovito sudjelovati u političkim odlukama koji upravljaju našim životima. Imati pravo na političko sudjelovanje te na zaštitu slobodnog govora i udruživanja

b) Materijalna

Biti sposoban imati vlastitu imovinu – zemljište i pokretna dobra – ne samo u formalnom nego i u smislu stvarnih prilika. Imati jednaka prava posjedovanje imovine kao i svi drugi. Imati pravo na jednaku mogućnost zaposlenja kao svi drugi. Imati slobodu od neopravdane pretrage i zapljene.

Nussbaum traži da ovih deset sposobnosti svake osobe bude iznad određenog praga. No, ona poseban naglasak stavlja na dvije sposobnosti – praktični razum i pripadnost. Bitne su jer one određuju čovjeka kao racionalno i društveno biće. Ona te dvije sposobnosti naziva arhitektonske sposobnosti iz razloga što one slažu temelju našeg života.¹³² Mi kao razumna bića odabiremo koje ćemo sposobnosti izabrati, odnosno koje ćemo funkcije posebno razvijati i na koji način ćemo to učiniti. Tako možemo izabrati da budemo radoholičari pa onda nećemo posebno razvijati sposobnost igru jer će nas zanimati samo rad. No, to odabiremo pomoću praktičnog razuma. Naglasak je na slobodi izbora.

Uloga države nije da nam omogući funkcioniranje, to je naš izbor, nego da nam omogući sposobnosti. Vlast bi nam trebala omogućiti ostvarivanje minimalne razine ovih sposobnosti. Isto tako, u njenoj teoriji ne postoji mogućnost zamjene sposobnosti. Sve nam ove sposobnosti moraju biti zagarrantirane. Važno je reći da: „Upravo ostvarivanjem ovakvih mogućnosti građani bi, od djetinjstva, bili odgajani i poučeni kako postoje određena osobito važna prava unutar određenog društva. Uskraćivanje istih shvaćalo bi se, na razini društva, osobito negativno.“¹³³

Primjenom ove liste unutar ustava svake države bi moglo dovesti do garancije univerzalnih ljudskih, odnosno ženskih prava. Na ovaj način bi vlast trebala omogućiti da svaka žena ima sposobnosti birati kako i na koji način živjeti svoj život bez da ga netko drugi ugrožava. Nussbaum je kroz svoju teoriju o sposobnosti dokazala kako je moguće naći temelje koja bi vrijedila univerzalno, a isto tako i spojila filozofiju feminizma.

---

¹³² Nussbaum M. C. (2000). *Women and human development : the capabilities approach*. Cambridge University Press, 82 str

¹³³ Kolednjak, M. (2021). *Etički aspekti u djelu Marthe Nussbaum*. Disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 11 str

6. ZAKLJUČAK

U ovom radu sam se bavila temom ženskih prava te na koji način se ona primjenjuju diljem svijeta. Ženska prava ne možemo shvatiti bez konteksta ljudskih prava. Na početku rada sam dala kratak opis što uopće spada pod koncept ljudskih prava. Iako nema jedinstvene definicije što su ljudska prava, možemo reći da su to norme koje određuju ponašanje čovjeka. Sam koncept je proizašao iz filozofskog pojma prirodnog prava te se razvijao kroz povijest. Prava su podijeljena kroz tri generacije – građanska i politička prava, socijalna i ekonomska prava te kolektivna i grupna prava. Prava su dobila najviše pozornosti tijekom prosvjetiteljstva. Danas imamo suvremene teorije koje pokušavaju opisati što označavaju ljudska prava te tko ih ima. U svojem radu sam pokazala kako je prava definirao John Rawls i Robert Nozick.

Prava se najčešće gledaju kroz dva pogleda – univerzalizam i kulturni relativizam. Univerzalizam smatra da ljudi posjeduju prava na temelju toga što su ljudi dok kulturni relativisti negiraju ovu tvrdnju. Jedan od poznatijih univerzalista je Jack Donnelly. U svojem radu sam pokazala nekoliko njegovih argumenata u obrani univerzalizma u pogledu na ljudska prava. Glavni uspjeh univerzalizma je Konvencija o ljudskim pravima.

Prema relativistima, univerzalne norme ne mogu postojati jer svaka kultura ima pravo odrediti što je po njima moralno. Problem dolazi jer postoje različite kulture koje definiraju različite pojmove kao moralno valjane.

Kroz povijest, žene nisu posjedovale jednaka prava kao i muškarci, odnosno nisu imali isti status pred zakonom niti u društvu kao i oni. Početak ideje o ženskim pravima možemo vidjeti još u 15. stoljeću. U ovom dijelu rada sam pokazala najbitnije odrednice koje su doprinjele razvijanju ženski prava.

Kroz nekoliko slučajeva – FGM, pitanje hidžaba, ubojstvo iz časti, reproduktivno pravo – pokazala sam kako ženama nisu omogućena univerzalna ljudska prava ni u današnjem svijetu. Svaki od ovih slučajeva se branio tradicijom, religijom ili kulturom. Osobno smatram da se s tradicijom i ostalim ne može braniti ograničavanje ženine slobode i prava. Niti jedna tradicija ne bi trebala biti isprika za nanošenje boli ili zlostavljanja žene. Ne postoje esencijalne tradicije već samo esencijalna sjećanja koje društvo bira da bi pamtilo i izvodilo.

Na kraju rada sam pokazala teoriju sposobnosti od Marthe Nussbaum koja je htjela spojiti feminizam i univerzalne norme. Na temelju tih sposobnosti ženama bi bila omogućeno slobodno uživanje u svojim pravima.

7. LITERATURA

Abbey, R. ur. (2013). *Feminist interpretations of John Rawls*. State Collage: The Pennsylvania State University Press

Babel, K. i Šehić, E. (2009). Žensko genitalno sakaćenje - etički pogled. *Čemu*, VIII (16/17), 233-240

Berges, S., Botting, E. H. i Coffee, A. ur. (2019). *The Wollstonecraftian Mind*. New York: Routledge,

Botting, E. H. (2016). A Philosophical Genealogy of Women's Human Rights. *Wollstonecraft, Mill, and Women's Human Rights*. Yale University Press, 26–69

Cohen, J., Howard, M., i Nussbaum, M. C. ur. (1999). *Is Multiculturalism Bad for Women?*. Princeton: Princeton University Press.

Coomaraswamy, R. (2002). Are Women's Rights Universal? Re-Engaging the Local. *Meridians*, 3(1), 1–18.

Donnelly, J. (1984). Cultural Relativism and Universal Human Rights. *Human Rights Quarterly*, 6(4), 400–419

Donnelly, J. (2007). The Relative Universality of Human Rights. *Human Rights Quarterly*, 29(2), 281–306.

Družetić, I. (2013). Francuska zabrana muslimanske burke i njezini odjeci u hrvatskim medijima. *Studia ethnologica Croatica*, 25 (1), 207-230

Etinski, R. (2009). Kulturni relativizam i univerzalnost ljudskih prava - pokušaj pravne analize. *Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad*, 43(1), 37-66

Fraser, A. S. (1999). Becoming Human: The Origins and Development of Women's Human Rights. *Human Rights Quarterly*, 21(4), 853–906. <http://www.jstor.org/stable/762751>

Harcet, M. (2008). Kuranski propisi o odijevanju kao temelj egalitarnosti u islamu. *Etnološka istraživanja*, (12/13), 191-201.

Hayden, P. ur. (2009). *The Ashgate Research Companion to Ethics and International Relations*. Ashgate Publishing,

- Igwe, D.E. (2015). Natural Rights as „Nonsense Upon Stilts“ Assessing Bentham. *International Journal of Arts & Sciences*, 8 (3), 379-386
- Kolednjak, M. (2021). *Etički aspekti u djelu Marthe Nussbaum*. Disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu
- Kolednjak, M. i Šantalab, M. (2013). Ljudska prava treće generacije. *Tehnički glasnik*, 7 (3), 322-328
- Laborde, C. (2008). *Critical Republicanism: The Hijab Controversy and Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press
- Malbašić, A.(2017). *Pobačaj i prava žene*. Završni rad. Rijeka: Sveučilište Rijeka,
- Matulović, M. (1996). *Ljudska prava: Uvod u teoriju ljudskih prava*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo
- Merry, S.E. (2009). *Human Rights and Gender Violence: Translating International Law into Local Justice*. Chicago: University of Chicago Press
- Mill, J. S. (2000). *Podređenost žena*. Zagreb: Jesenski i Turk
- Mountis, E.G. (1996). Cultural Relativity and Universalism: Reevaluating Gender Rights in a Multicultural Context. *Penn State international law review*, 15, 113-150.
- Mullerson, R. (1996). *Human Rights Diplomacy*. London: Routledge
- Nussbaum M. C. (2000). *Women and human development : the capabilities approach*. Cambridge University Press
- Pillai Aneesh, V., Konstruba, A. (2021). Women's Reproductive Rights and Their Scope under International Legal Frameworks. *Entrepreneurship, Economy and Law*
- Radin, H. Š. ur. (2009). *UN Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH
- Radin, H. Š. ur. (2014). *Konvencija vijeća Europe o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilju u obitelji*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH
- Okin, S. M. (1998). Feminism, Women's Human Rights, and Cultural Differences. *Hypatia*, 13(2), 32–52. <http://www.jstor.org/stable/3810636>
- Ravlić, S. (2000). John Stuart Mill, Harriet Taylor i prava žena. *Politička misao*, 37 (3)

Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. New York: Alfred Knopf

Šolaja, K. (2017). *Feminizam i žena današnjice*. Završni rad. Koprivnica: Sveučilište Sjever

Vaughn, K. (1993). Who Owns The Children? Libertarianism, Feminism and Property. *Reason Paper*. 18

Wood, K. (2014) *Human Right. Issues in Political Theroy*. London: Bloomsbury Publishing

Zelić, N. (2007). Javni um i pravo na pobačaj. *Politička misao*, 44 (2), 55-69

INTERNETSKI IZVORI

Duignan, B. (2022, May 2). *Martha Nussbaum*. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/biography/Martha-Nussbaum>

Narodne novine. (2009). *Opća deklaracija o ljudskim pravima*. Zagreb: Narodne novine d.d.
28/96

https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2009_11_12_143.html (posjećeno
06.09.2022.)

Singh, R. N. and Dailey, J. Douglas (2016, August 3). *honor killing*. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/topic/honor-killing>